

Knihovna univ. prof.
Dr. KARLA LAŠTOVKY

77-D-264

EXTENSE ČESKOSLOVENSKÝCH VYSOKÝCH ŠKOL
V REPUBLICE ČESKOSLOVENSKÉ

SBÍRKA PŘEDNÁŠEK A ROZPRAV

ŘADA II

EXTENSE VYSOKÝCH ŠKOL BRNĚNSKÝCH
REDIGUJÍ PROF. DR. FRANTIŠEK NOVOTNÝ A PROF. DR. JAN ZAVŘEL

2

FR. TRÁVNÍČEK

JAZYK A NÁROD

PRAHA 1930

NÁKLADEM JEDNOTY ČESKOSLOVENSKÝCH
MATEMATIKŮ A FYSIKŮ

ÚVOD.

I. Věda o jazyce, jazykozpyt, považuje se u nás často za nauku exotickou, neužitečnou, za pouhé slovičkářství. Takovéto špatné mínění o jazykozpytě bychom tuším marně hledali u jiných kulturních národů, ba u nejkulturnějších z nich bychom se shledali s pravým opakem. Jistě velikou vinu mají na našich poměrech t. zv. brusiči, oprávcové spisovné mluvy české, jejichž činnost spadá hlavně do poslední třetiny minulého století. Ti v dobré snaze o správnost, čistotu spisovné mluvy, ale často bez bedlivého uvážení, bez znalosti jazykového vývoje a bez náležitého pochopení pro úkol a účel spisovné mluvy, zamítali tolik slov, tolik rčení, že způsobili mezi čes. inteligencí zmatek, jehož následek byla mimo jiné neváznost k jazykozpytu.¹⁾

Ale badání o vývoji spisovné mluvy a zejména o její správnosti není ještě celý jazykozpyt. Jeho pole je mnohem širší: zkoumá nejen spisovnou mluvu, nýbrž i nářečí; dále vývoj jazyka v starších dobách jednak historických, z nichž máme písemné památky, jednak předhistorických, písemně nedosvědčených. O stavu a o vývoji jazyka v těchto dobách předhistorických soudí jazykozpyt jednak z podrobného rozboru všech dnešních nářečí, jednak ze srovnání s jinými příbuznými jazyky, slovanskými i neslovanskými. Toto zkoumání,

¹⁾ Toto broušení, z velké míry čistě subjektivní, bylo ztlačeno vědeckým zkoumáním, hlavně Gebauerovým a později studiem soustředěným v časopise *Naše řeč* (od r. 1917), o něž má beze sporu největší zásluhu Zubatý.

historické a srovnávací, týče se hláskové, kmenové, tvarové a syntaktické stránky jazyka a obírá se s ním t. zv. mluvnicí (historická nebo srovnávací). Dále se vztahuje na vývoj významu slov a označuje se názvem slovník (historický nebo etymologický). Poučení o správnosti spisovné mluvy je tedy jen malá částka toho, co nám dovede říci jazykozpyt o jazyce vůbec.

Ale i jazykozpyt v tomto širokém pojetí bývá našimi vzdělanými kruhy nesprávně posuzován. Kdo žádá na vědě vůbec, aby poskytovala jen a jen výsledky, kterých lze s prospěchem využítí v praktickém životě, chápe ji zcela nesprávně. Věda je projevem, výsledkem lidské touhy po poznatech beze zření k praktickému využití. Největší objevy, jejichž praktická cena je nesmírná, byly učiněny „náhodou“, t. j. z pouhé zvědavosti, ze snahy po poznání přírody, nikoli z úmyslné snahy po objevech. I největší objevy jsou často dlouho prakticky neprospěšné a teprve dalším badáním se ukáže jejich praktický význam. Je tedy vždy prius čistý vědecký výtěžek, vytrysklý z ušlechtilé lidské touhy po pravdě, po poznání, a posteriorius jeho praktické využití. I ten, kdo úmyslně hledá, chce objevit to neb ono, musí být vyzbrojen velikým množstvím poznatků čistě theoretických. Jak se námí zdá jednoduchý telefon, jednoduché elektrické světlo, radio a přece kolik prakticky nepotřebných vědomostí se rojilo v té hlavě, jež nám tyto drahocenné věci vymyslíla!

Lidstvo si neváží jen poznatků, z kterých má praktický užitek, nýbrž i vědomostí čistě duchovních, jež jen ukojují jeho touhu po poznání všeho toho, co je kolem něho a co bývalo před ním. Výsledky historického, archeologického, národopisného badání jistě nejsou prakticky tak důležitý jako na př. výsledky vědy lékařské, technické a přece je lidstvo pěstuje se zájmem, často s větším než vědy praktického významu.

2. Jazykozpyt může poskytnouti jako jiné duchovní vědy poznatky užitečné jen pro ducha, nikoli pro praxi. Bylo by nesprávné se domnívati, že to jsou poznatky snad méně cenné, méně zajímavé než poznatky

ostatních duchovních věd. Ani po této stránce není jazykozpyt jen slovíčkářství; obírá se arciť se slovy, se slovíčky, to je jeho materiál, předmět jeho badání, ale jeho výsledky jsou mnohem zajímavější a důležitější, než se obyčejně myslívá. Nemám na mysli poznatky, jež podává praktická mluvnic, na př. spisovné mluvy nebo některého nářečí, nebo vědecká mluvnic historická, ať ani ty nejsou neúčinné pro zvědavého ducha. Poučení o tom, jak naši předkové mluvili nebo jak se mluví v různých krajích našeho jazykového území, je tuším neméně zajímavé než na př. poučení o starých krojích, zvycích nebo o dnešních krojích a o zvycích, různých podle krajů. A mluvnic spisovného jazyka má i význam kulturně praktický, protože poučuje o mluvě důležité pro celý národ anebo pro jeho velikou část, o mluvě, které velicí kulturní národové věnují největší péči.

Mám na mysli především ty jazykozpytné poznatky, které osvětlují kulturní vývoj našeho a každého jiného národa, zejména v dobách minulých. Jazyk je odleskem, obrazem kulturního a osvětového vývoje každého vzdělaného národa, je to fotografická deska, jak řekl polský slavista Lehr-Splawiński, na níž se zachycuje duševní vývoj národa a z níž jazykozpyt dovede vyčísti velmi mnoho, asi tak jako znalec ze starého obrazu nebo zkušený myslivec z otisků zvířecích noh a z roztroušených peříček. Pro poznání dob minulých a zejména nejstarších má jazykozpyt význam veliký, často větší než historie, archeologie atp., ba pro samé začátky našeho národního vývoje je jediným pramenem poznání. Nejdůležitější poznatky o vývoji našeho národa v dobách předhistorických, totiž že náš národ byl původně součástí jazykového a ethnického celku zvaného Indoevropané a později částí celku nazývaného Praslované, jsou výtěžkem jen jazykozpytu. A jazykozpyt nám dovede říci i dosti podrobně, jaká byla kultura v oněch dobách. Jde o doby, o nichž nemáme současně ani pozdější přímé zprávy historické, neboť ty se týčí doby až mnohem pozdější a jsou s počátku velmi skoupé a často neurčité, o doby, o nichž nám nepodává poučení

ani archeologie, třebaže její materiál, vykopávky, sahají hluboko do doby před Kristovým narozením. Archeologie nás poučuje, že naše země byly hustě obydleny již v druhém tisíciletí před Kr., zjistila dosti mnoho podrobností ze života těchto nejstarších obyvatelů našich zemí, ale nedovede říci, jací to byli lidé, zejména ne, že to byli naši přímí předkové. A podle toho, co víme z jazykozpytu a z jiných věd, je jisto, že to byl lid docela jiný, než jsme my, že to nebyli naši předkové. Dále nám archeologie nemůže nic nebo skoro nic říci o některých stránkách materiální kultury, na př. o nápojích, o pokrmeh, o zpracování některých produktů, a o duchovní kultuře, jako o státním a o společenském zřízení, o náboženství. Jazykozpyt má proti jiným vědám tu výhodu, že je jeho badatelský materiál neobyčejně starobylý; tak jazyk védský je dosvědčen již pro druhé tisíciletí před Kr., stará perština ze 6. stol. př. Kr., řečtina ze 7. stol. př. Kr. atd. Kromě toho i jazyky doložené písemně z pozdějších dob zachovávají jako zkameněliny velmi mnoho ze staršího, i velmi starého, prastarého stavu.

I pro doby pozdější má jazykověda nemalý význam, protože nás poučuje o různých vývojových obdobích našeho národa buď sama nebo společně s jinými vědami, doplňující často poznatky ostatních věd velmi podstatně. Víme na př. z historie, že jsme přijali křesťanství, kdy, odkud a pod., ale neobyčejně cenné doplňky o této první kulturní epoše nám poskytuje jazykozpyt hlavně tím, že osvětluje i dobu předcházející a že ukazuje aspoň zčásti, jak náš národ toto nové období prožíval (sr. v § 13). Jazykozpyt objevil naši účast při prvním historickém písemnictví slovanském (církevněslovanském, viz v § 112), vliv našeho písemnictví na písemnictví charvátských glagolášů (§ 14), vliv na polský kulturní, literární i společenský život (§ 15), na evropské válečnictví (§ 17), a rovněž z jazyka poznáváme naopak, které cizí kulturní vlivy působily na náš národ. Jazykozpyt může velmi podstatně doplnit poznatky čerpané z jiných věd o našem národním vývoji (§ 27). Atpod.

To chci dále v § 4 a násl. doložití několika vybranými příklady.

3. Jakými vědeckými metodami dospívá jazykozpyt k těmto kulturněhistorickým poznatkům?

Všeobecně lze říci, že podrobným rozbořem jednotlivých jazyků indoevropských v dnešní podobě i v starší, pokud jsou písemně dosvědčeny; rozbořem, který je především účelem sám sobě, k němuž nedalo podnět nic jiného než věčná touha lidská po poznání, po pravdě. A teprve když se nahromadilo veliké množství poznatků zdánlivě neužitečných, začala se ukazovati i jejich prospěšnost, bylo možné z nich vyvozovati poučení o kulturním vývoji indoevropských národů. Právě tak je tomu i v jiných vědních oborech: teprve veliká řada jednotlivostí nasbíraných často bez ladu a skladu v různých dobách a od různých badatelů umožní jejich praktické využití.

Jazykozpytný rozbor, směřující k získání kulturněhistorických poznatků, užívá hlavně dvou metod, totiž metody srovnávací a historické, ale tyto dvě metody nelze od sebe přesně oddělovati, protože se obě velmi často doplňují, takže v konkrétních případech jde většinou jen o převahu buď metody srovnávací nebo historické.

Srovnáním indoevropských jazyků se ukazuje, že jsou mnohá slova buď ve všech jazycích nebo ve většině z nich nebo v několika z nich velmi podobná nebo i stejná. Na př. původní slovans. *domz*, lat. *domus*, řec. *δóμος*, stind. *dámaḥ*. Při tom je třeba přihlížeti také k vývoji hláskové stránky; v dnešní češtině je hojně *dům*, ale víme, že to vzniklo z *dóm*, a to zase z *domz*, jak sledáváme v jazyce církevněslovanském. Tak dospíváme k jednotné slovans., praslovanské podobě, která se velmi blíží podobě jiných jazyků indoevropských. A jsou další svědectví, že *domz* vzniklo z *domus*, jež nalézáme v latině. Z toho se lze s právem domnívati, že jde o slovo prastaré. Protože je takových slov veliké množství, svědčí to zajisté o tom, že tyto jazyky vzešly z nějakého společného jazykového útvaru, jež nazýváme indoevropským prajazykem. A poněvadž

ona slova mají ve všech jazycích význam „obydlí, dům“. lze z toho vyvozovati, že indoevropský pranárod znal nějaký dům, nějaké obytné stavení.

Znajíce dobře hláskovou podobu a hláskový vývoj indoevropských jazyků, přesvědčujeme se, že jsou ve všech jazycích slova, jež odporují jejich hláskové struktuře, hláskovému vývoji, a usuzujeme z toho, že jsou to slova nikoli prastará, indoevropská a nikoli slova vzniklá časem domácím vývojem, nýbrž slova přejatá z jiného jazyka buď indoevropského nebo i z neindoevropského. Vyčítáme dále z hláskové stránky, že byla různá cizí slova přejata v nestejně době. Přihlížejíce ke kulturnímu vývoji známému z výtěžků jiných věd, můžeme se často s plným právem domnívati, že od cizího národa bylo přejato slovo i s věcí samou, a tak tedy jazykozpyt konstatuje kulturní působení jednoho národa na druhý.

Srovnáváním slov po stránce hláskové a významové, slov jednoho jazyka nebo i slov různých jazyků, dobíráme se původního významu slov nejasných a tak získáváme nejednen cenný poznatek kulturněhistorický. Na př. poznáváme, že jméno *skorně* (původně *skorně*) má týž kořen jako slova *kůra* (< *kóra*) a *skoř-ice*. Z toho vyplývá, že si naši předkové původně dělali obuv z kůry nebo z lýka; srovn. v Hájkově kronice z r. 1541: Přemysl kázal sobě podati *třevíc lýčených* (= lýkových střevíců). Nebo to, že slovo *hr-nec* (< *gr-*) souvisí s *hoř-etí* (< *gor-*), s lat. *fornus* „kamna“, ukazuje, že je *hrnec* slovo prastaré, že znamená původně vypálenou nádobu a že tedy naši předkové v dávných dobách uměli vypalovati nádoby z hlíny. Nebo čistě jazykozpytné sledování významu slov *Čech* a *Slovák* samo sebou přináší důležité poznatky o našem národním vývoji.²⁾

²⁾ Jazykozpytné odvětví, obírající se s badáním o indoevrops. a praslovans. době, nazývá se někdy jazyková palaeontologie.

I.

JAZYK A NÁROD INDOEVROPSKÝ.

4. 1. Jazykozpyt dokázal zcela nepochybně, že t. zv. indoevropské jazyky vznikly z jednotného prajazyka, který arciť svědčí o existenci indoevropského pranároda.³⁾ K indoevropským jazykům náleží tyto jazykové větve (skupiny): 1. indoíránská neboli árská, 2. arménská, 3. řecká, 4. italská, 5. albánská, 6. keltská, 7. germánská, 8. baltská a 9. slovanská.

Větev 1. se dělí na dvě skupiny, indickou a íránskou. Ve vývoji indické skupiny rozlišujeme období staré, střední a nové; k starému období, nejdůležitějšímu, patří jazyk staroindický, a to jednak starší jazyk védský (v posvátných knihách zvaných *védy* a pocházejících až z 2. tisíciletí před Kr.), jednak mladší sanskrtský. K nové indičtině patří také cikánská mluva. — Skupina íránská se skládá mimo jiné, na př. novou perštinu, z jazyka avestského, v němž se zachovalo učení Zarathuštrovo (Zoroasterovo), a ze staré perštiny, již jsou psány klínové nápisy ze stol. 6.—4. př. Kr.

K větvi italské patří vedle latiny jazyk umberský a oský a dále románské jazyky (italská, francouzština, španělština, provençalština a rumunština), vzniklé časem z lidové, vulgární latiny.

³⁾ Německý název, ne zcela přesný, je indogermanisch. V archeologii, v národopise a v některých jiných vědních oborech se užívá názvu árský nebo árijský pranárod, prajazyk (plemeno atp.). Zase nepřesně; srovn. shora další výklady.

Nejstarší období keltštiny je t. zv. gallština, časem vymřelá a známá nám jen z vlastních jmen a z nápisů. Pozdější vývojová období keltská se zachovala jen ve zbytcích, k nimž náleží mimo jiné irština, skotština a bretonština (ve francouz. Bretagne).

Z germánských jazyků je důležitá vymřelá gotština, zachovaná ve zlomcích biblického překladu, porízeného ve 4. stol. po Kr. biskupem Vulfilou.

Baltština se skládá z litevštiny, lotyštiny a ze staré pruštiny, vymřelé ve stol. 17.

2. Připomněl jsem již (v § 3), že jazykozpyt dospěl k poznání indoevropského jazyka srovnávací metodou, a uvedl jsem jako příklad název pro obydlí, *dům*. Jiné takové jazykové rovnice jsou na př. tyto: praslovans. *berq* (čes. *beru* atd.), staroindic. *bharāmi*, gots. *batra* (*ai* = *e*), řec. *φέρω*, lat. *fero*, litevs. *beriu* (slovans. a litevs. *b* je z *bh*, za něž má řeč. *φ* a lat. *f*); — praslovans. *nebo* (čes. *nebe* < *nebo*, srovn. slovens. *nebo*), staroindic. *nābhah*, lat. *neb-ula*, řec. *νέφος*, něm. *Nebel* (starší *nebul*); — slovans. *to*, řec. *τό*, lat. (*is*)*tud*, staroindic. *tad*; — praslovans. *migla* (čes. *mhla* . . .), litevs. *miqlā*, řec. *μίχλη*; — praslovans. *more* (čes. *moře*, slovens. *more* . . .), lat. *mare*, litevs. *mārēs*, něm. *Meer* (staré *marī*); — praslovans. *ovъ-ca* (čes. *ovce* . . .), lat. *ovis*, řec. *ὄvis*, litevs. *avīs*, staroind. *āvīh*; — praslovans. *nosъ*, litevs. *nōsis*, něm. *Nase* (staré *nasa*), lat. *narēs* (*r* z *s*), staroindic. *nāsā*; — praslovans. *synъ* (ze *sūnus*), litevs. *sūnus*, staroindic. *sūnāh*, gotské *sunus*, něm. *Sohn*.

Starobylost těchto a mnoha jiných slov je zaručena nejen tím, že se vyskytují ve všech nebo ve většině jazyků indoevropských, nýbrž také tou okolností, že některé jazyky, zejména stará indiština, mají památky neobyčejně staré, z doby před Kristem, takže je vyloučeno, že by byla stejná slova vznikla až v pozdější době ve vývoji jednotlivých indoevropských jazyků. Jde tedy o slova, jež si tyto jazyky zachovaly jako dědictví ze společného prajazyka, z doby, kdy příslušníci těchto jazyků tvořili jazykovou i národní jednotu.

5. 1. Kde indoevropský pranárod sídlil, kde byla jeho kolébka, nedovede jazykozpyt s určitostí říci. Rozšíření indoevropských kmenů v dobách historických po Evropě a po Asii (do Ameriky a do Austrálie pronikli Indoevropané až velmi pozdě) ukazuje na dvě možnosti: že indoevropská pravlast byla buď v Evropě nebo v Asii. V prvním případě se pomýšlí buď na jižní Rusko nebo na sever. Evropu, v druhém nejčastěji na Mesopotamii, kraj mezi řekami Eufratem a Tigridem. Zcela nepochybné, úplně přesvědčující důvody pro rozřešení otázky o pravlasti v tom neb v onom smyslu nejsou, ač se jí věnovala veliká pozornost. Ani s pomocí jiných věd, jako antropologie a archeologie, nelze dosud na otázku o pravlasti dáti uspokojující odpověď.

2. O kultuře našich indoevropských předků dovede říci jazykozpyt — někdy s pomocí jiných vědních oborů — dosti mnoho.

Společné názvy všem jazykům indoevropským nebo jejich většině svědčí o tom, že se Indoevropané obírali hlavně s chovem dobytka a s orbou. Znali domácí zvířata, jako *krávu*, *koně*, *kozu*, *ovci*, *prase*, *psa*, a znali některé druhy obilí a jiných kulturních rostlin, jako *pšenici*, *ječmen*, *bob*. Na znalost orby ukazuje rovnice: slovans. *orati*, lat. *arare*, řec. (1. os.) *ἀρόω*, litevs. *arti*, gots. *arjan*; — praslovans. *sě-ti*, *sě-me* (staročes. *sieti*, *siemě*, novočes. *stít*, *siemě* . . ., z původ. *sě-*); litevs. *sėti*, lat. *sē-men*, *se-ro* „seji“, něm. *Sa-me* atpod.

Z toho lze souditi o výživě, oděvě a obuvi starých Indoevropanů, totiž že jedli *mléko*, *sýr*, *máslo*, *maso* a že se odívali *koží*. Z opojných nápojů je dosvědčena nějaká *medovina*.

Jméno pro *dům* (srovn. v § 3) svědčí, že Indoevropané znali nějaký druh obytného stavení s dveřmi a se střechou, původně jistě velmi jednoduchý, vykopaný v zemi, v podzemí.⁴⁾

⁴⁾ Že *dům* znamená od původu „stavení, obydlí“, tomu nasvědčuje nejen stejný význam ve všech jazycích indoevropských, nýbrž i příbuzné sloveso řec. *δέωω* = stavím.

Poznáváme, že dovedli *vařiti, šiti* (kožišiny), *tkáti*, zhotovovati různé *nádoby*.

Se svými výrobky obchodovali, jak ukazují názvy pro *míry a čísla*; byl to arciť jen obchod výměnný, vyměňování jednoho výrobku za druhý. Z jazykových rovník sem hledících srovn. na př.: praslovans. *stto* (čes. atd. *sto*, z původ. *k'ntom*), lit. *šimtas* (z *k'm-*), lat. *centum* (ve výslovnosti *kentum*), řec. *é-zatón* (z *k'm-*).

Dělili čas na několik období; rozlišovali *zimou, noc, měsíc* a pod. Prastaré jméno měsíce (praslovans. *měse-cy* z *měns-*, lat. *mensis*, ř. *μήν* atd.) souvisí s názvy pro měření, t. j. podle měsíce se rozlišoval čas, asi tak jako ještě dnes (šli jsme při měsíčku = v době, kdy svítíl měsíc, po západu slunce). Pojem *hodiny* a *týdne* Indoevropané neznali.

Základem jejich společenského a právního života byla *rodina*, a to široko rozvětvená, bratrstvo, záduha, jejímž správcem, vládcem byl otec nebo jeho nejstarší syn nebo jeho bratr (strýc). K tomu ukazují četné názvy příbuzenské, vyskytující se v indoevropských jazycích, jako *otec* a vedle něho lat. *pater*, řec. *πατήρ* . . ., *matka* (původně *māti*, lat. *māter*, řec. *μήτηρ*, staroind. *mātā*), *syn, dcera, bratr, sestra, snacha* a j.

O náboženství starých Indoevropanů dovidáme se leccos z toho, co zastihujeme v nejstarších historických dobách u některých národů, jako u Keltů, Germánů, Baltů a Slovanů. Ale velmi cenné jsou i některé výtěžky jazykozpytné. Němec. *Seele* (gots. *saiwala*) souvisí s řec. *αἶολος* „rychlý“. Rozeznávali tedy Indoevropané duši od těla a představovali si ji jako něco rychle se pohybujícího, jako nějakého ptáka. Vedle toho vyčítáme z různých slov, že jim při pojmu duše tanula na mysli představa dechu, dýmu, větru; srovn. tato příbuzná slova: lat. *animus* „duch“ — řec. *ἀνεμος* „vítr“, praslovans. *ochatī* (z *an-*) „čichati“. Z představy duše se vyvinula představa ducha, jakési duchovní bytosti, která je pokračování zemřelé osoby; svědčí o tom příbuznost řec. *θεός* „bůh“ se slovans. *duch, duše* „dech, duše“. I na pojem boha ukazuje

jazyk; srovn. lat. *deus*, lit. *diēvas*, staroind. *dēvāh* a s tím souvisící přídavné jméno lat. *divus, dius*, řec. *δῖος* a slovans. podstat. jm. *div*.

6. Příslušnost celé slovanštiny a tedy i češtiny k indoevrops. jazykům osvětluje počátky našeho jazykového a národního vývoje. Z ní vyplývá, že byl náš národ v dávných dobách částí, zajisté jen velmi nepatrnou, národního celku indoevropského a že byl účasten i jeho kultury, zhruba výše naznačené. Indoevropské společenství je tedy první projev, první forma našeho národního a kulturního života.

Srovnávací metodou získává jazykozpyt poučení o indoevropské národní a jazykové jednotě v době krátce před jejím rozpadem, tedy přibližně v třetím tisíciletí před Kr. Známe tedy nikoli počátky indoevropské kultury, nikoli její poněmáhly vývoj, nýbrž její poslední stadium, jež je proti kultuře pozdější a dnešní velmi primitivní, ale absolutně dosti vysoké.

Tyto výtěžky badání o kultuře indoevropské jsou velmi důležité pro zkoumání kultury u jednotlivých národů indoevropských; víme zhruba, jaký je základ, jaké jsou počátky jednotlivých národních kultur, a proto můžeme dobře stopovati jejich vývoj, jejich změny. Indoevropská kultura je hřívna, kterou jednotliví národové dostali do vínku svého samostatného vývoje a s níž dále hospodařili každý podle svých schopností a podle mnohých vnějších okolností, za kterých se vyvíjeli.

Před svým rozpadem nebyl indoevropský pránárod zcela jednotný. K onomu konečnému stadiu dospěl beze vší pochyby velmi dlouhým vývojem, jak lze souditi z jazyka; již jeho nejstarší stav, jehož se můžeme dobrati srovnávacím studiem, svědčí o překvapující vyspělosti vyjadřovacích prostředků a o složitosti vnitřního složení, které se tu větší, tu menší měrou zachovalo do dneška. Přímou na rozštěpení indoevropského prajazyka a nepochybně i národa ukazuje ta okolnost, že je za původní t. zv. palatální souhlásky *k', g'* v jedné indoevrops. jazycích *k, g*, v druhých *s, z* (š, ž . . .); na př.: slovans. *stto*, litevs. *šimtas* —

lat. *centum* (ve výslovnosti *ken-*) atd., srovn. v § 52 První jazyky se nazývají kentum-ové, druhé pak satem-ové; k prvním patří řečtina, latina, keltština, germánština, k druhým jazyky indoíránské, arménština, albánština, baltština a slovanština.

Rozpadávání původního jazyka na větší nebo menší jednotky, z nichž se během času vyvinuly dnešní velmi hojné indoevropské jazyky, je následek přirozeného vývoje, jenž se opakuje ještě v dobách pozdějších, ba pozdních. Vidíme, jak z lidové, vulgární latiny vznikly jazyky románské (§ 41), jak se na př. naše velmi pestrá nářečí vyvíjela teprve časem odštěpováním z jazykového útvaru jednotného nebo relativně velmi jednotného, z t. zv. pračeštiny atd. Toto neustálé měnění původních jazykových celků závisí na řadě okolností zčásti ne zcela jasných, k nimž však beze vší pochyby náleží také místní, geografické pohyby obyvatelstva. Máme-li na mysli původní jazyk indoevropský, vidíme souvislost jeho rozpadávání, jeho dialektického rozrůžňování s pohyby praobyvatelstva, jejichž konečným výsledkem je dnešní usídlení indoevropských národů. A tyto pohyby souvisí jednak se vzrůstem indoevropského obyvatelstva, jenž je nutil hledati si nová sídla, jednak s nárazy neindoevropských kmenů.

I o tomto rozchodu indoevropského národa a o jeho dalších osudech v dobách historicky neznámých dovede nám jazykozpyt říci leccos poučného. Všimneme si arciť toho, co se týče našeho národa v souvislosti s vývojem ostatních Slovanů.

II.

BALTO-SLOVANSKÁ A PRASLOVANSKÁ JEDNOTA.

Balto-slovanská jednota.

7. 1. Opustivše indoevropské společenství, nevyvinuli se naši předkové hned v samostatný jazykový a národní celek, jakým jsou dnes, nýbrž nějakou dobu tvořili jednotu s Balty, t. j. s předky dnešních Litevů, Lotyšů a vymřelých starých Prusů.⁵⁾

O tom svědčí zcela zřetelně neobyčejně bohatá společná zásoba slovní v jazycích slovans. a balts., kterou bychom marně hledali ve dvou jiných větvích indoevropských. K příkladům uvedeným v předešlých paragrafech připojuji několik ukázek nových: *bāba* (*baba*) = litevs. *bāba*, lotyšs. *bāba*; *bos* (*bosý*) = litevs. *bāsas*, lotyšs. *bass*; *bēh* (< *bēgъ* < *bēg-*) = lit. *bėgas*; *druh* (< *drugъ* < *droug-*) = lit. *draūgas*, lotyšs. *drāugs*; *hořeti* (< *gor-*) = lit. *garėti*; *ruka* < *roka* = litevs. *rankà*, lot. *rioka*; *rosa* = lit., lot. *rasa*; *metu* = lit. *metù*; *vedu* = lit. *vedù*; *zvěř* < *zvěřь* = lit. *žvėris*, lot. *zvers*. Mnohá baltsko-slovanská slova jsou arciť indoevropského původu, ale nejsou všechna doložena ve všech jazycích indoevropských a ne v té podobě jako v baltštině a v slovanštině, takže jejich zachování v balt-

⁵⁾ Název *Prusové* přešel po zániku baltského kmene na obyvatele německé; i zeměpisné jméno *Prusko* se udrželo.

štině a slovanštině lze si dobře vysvětliti jen společným vývojem těchto obou větví jazykových a národních. Leckterá slova jsou pak jen v baltštině a v slovanštině, t. j. vznikla až po rozpadení indoevropské jednoty, a svědčí o baltsko-slovanském společenství ještě zřetelněji. Na př.: *ruka*, viz výše; *noha* < *noga* = lit. *nagà* „kopyto“; *hlava* < *golva* = lit. *galvà*; *roh* < *rogъ* = lit. *rāgas*; *kráva* < *korva* = lit. *kārvė*; *vrána* < *vorna* = lit. *vārna*.

O jednotě balto-slovanské svědčí stejný vývoj některých původních hlásek indoevropských, jako slabikotvorných *r*, *l*, *m*, *n*, koncového *m*, jež se změnilo v *n*, souhlásky *d*, jež se vysulo před *m* (praslovans. *dams*, litevs. *duómi* z *dōd-mi*). Dále o ní svědčí některé tvaroslovné novoty, na př. užívání singulárového tvaru mužs. kmenů na *-o*, *vlka*, *muže* (původ. *-ža*) atp., lit. *vilko* ..., od původu ablativního, i ve významu genitivním; nebo nahrazení prajazykové koncovky *-ōs* v nom. plur. mužs. kmenů na *-o* koncovkou *-oi*, z níž je v historické slovanštině *-i* (*vlci*, *muži* ...); dále zejména t. zv. složená deklinace adjektivní: praslovans. *dobrъ-jъ* („dobrý-ten“), čes. *dobrý* atd. = lit. *gerās-is*. Na baltsko-slovanskou jednotu ukazuje konečně velmi důležitá zvláštnost syntaktická, totiž vznik doplňkového instrumentálu za nominativ (stal se *králem*, lit. *jis yrà karāliumi* „je králem“).

2. Jazykové společenství Baltů a Slovanů předpokládá i společenství kulturní. Nedovedeme však mnoho říci o tom, v čem se projevilo toto kulturní společenství, zejména ne, do jaké míry byla stará indoevropská kultura v tomto období změněna, co zaniklo a přibýlo nového. Jednak proto, že badání o baltsko-slovans. jazykové jednotě dospělo k bezpečným výsledkům teprve nedávno a že pro pochybovačné nebo odmítavé stanovisko některých jazykozpytců v otázce balto-slovanského prajazyka je potřebí především důkladně rozebrati věc se stanoviska čistě jazykového; teprve časem bude možné přihlédnouti podrobněji ke stránce kulturní. Jednak nedovedeme říci o baltsko-slovanské kulturní epoše mnoho proto, že jde o epochu

časově nepřilíš vzdálenou od indoevropské, o epochu přímo z indoevropské vzešlou a nepochybně mnohem a mnohem kratší, než byla indoevropská. Kulturní vývoj lze dobře sledovati tehdy, jde-li o epochy časově vzdálenější, neboť teprve za delší dobu můžeme postihnouti rozdíly mezi dvěma kulturami, zejména jde-li, jako v našem případě, o kultury relativně primitivní. Všeobecně lze sotva pochybovati o tom, že se v balto-slovanské době stará indoevropská kultura v leccěms změnila, ač je na druhé straně rovněž nepochybné, že Balto-slované z veliké části zachovávali zděděnou kulturu indoevropskou, jak svědčí zejména ta okolnost, že ji zachovávali Slované v svém dalším vývojovém období, v době praslovanské.

3. Podle toho, že lze rozpadení indoevropské epochy klásti přibližně do 3. tisíciletí př. Kr., můžeme za začátek balto-slovanského společenství označiti rovněž tuto dobu, protože balto-slovanské období následovalo hned za indoevropským. Jak dlouho setrvali naši předkové v jazykovém a kulturním společenství s Balty, nedovedeme říci ani přibližně; snad do doby kolem r. 1000 před Kr.

Praslovanská jednota.

8. 1. Po jednotě balto-slovanské přišla praslovanská jednota, t. j. období, kdy předkové všech dnešních Slovanů žili v jazykovém a kulturním společenství.

O původní jazykové jednotě slovanské, t. j. o tom, že všechny dnešní slovans. jazyky vznikly ze společného základu, zvaného praslovanština, nemůže býti nejmenší pochyby. Jsouť si slovans. jazyky i v dnešní podobě, vzdálené skoro dvě tisíciletí od praslovanštiny, tak blízké, že je to patrné i při zběžném pozorování. A kdo si uvědomí některé hláskové rozdíly mezi slovanskými jazyky, na př. čes. *maso*, pols. *mięso*, rus. *mjaso*, srbs. *meso* atp., a několik pravopisných zvláštností (na př. čes. *č* = pols. *cz* atp.), přesvědčí se, jak hluboko jde příbuzenství dnešních slovans. jazyků.

To je pak ještě zřetelnější, přihlédneme-li k staršímu stavu ve vývoji jednotlivých jazyků. Tak je v západních nářečích českých *duše, naše*, genit. *muže, nože* . . ., ale východ. nářečí a staré památky ukazují, že bývalo *duša, naša* . . .; v této podobě se čeština neodlišovala od jiných slovans. jazyků, na př. od pols. *duśa*, rus. *duša*, srbs. *đuša* atp. — Podobně bývalo v celé češtině *dušu, našu*, dat. sing. *nožu* . . ., *daj, vajce, naj-(lepší)* . . . jako shledáváme v ostatních slovans. jazycích. — Čeština a polština. zčásti i lužická srbština mají vedle *r* také *ř* (nebo hlásky z něho vzniklé, *š, ž* . . .); na př. čes. *tři*, pols. *trzy*, hornoluž. *tři* (dolnoluž. *tši*). Ale *ř* je pozdní; v češtině je pravidlem až od počátku stol. XIV. Do té doby měly všechny slovans. jazyky jen *r*. — Polština má nosové samohlásky *e, a*, ostatní dnešní slovans. jazyky nikoli, ale měly je ještě v době kolem r. 900. — V té době měly slovans. jazyky t. zv. jery (*ь, ъ*), jež později dílem zanikly, dílem byly nahrazeny samohláskami *e, o, a*; na př. *срънъ* = čes. *sen* (slovens. *son*), pols. *sen*, rus. *son*, srbs. *san* atd.; — *лѣзь* = čes. *lež*, pols. *leż*, rus. *lož*, srbs. *laž*. Čím hlouběji jdeme do minulosti, tím více mizejí dnešní rozdíly mezi slovans. jazyky, tím jsou si tyto jazyky podobnější. Tak si vysvětlíme i to, že naši předkové dobře rozuměli svatým apoštolům Cyrilovi a Metodějovi, když jim hlásali křesťanství jazykem bulharským, jímž se mluvilo v okolí Soluně.

2. Jak dlouho trvala praslovanská jazyková a kulturní jednota, nedovedeme s určitostí říci, ale jsou zcela bezpečná svědectví tomu, že již netrvala v 5. a 6. stol. po Kristu, protože v té době zaujímají jednotliví Slované svá dnešní sídla; opustili tedy již praslovanskou kolébku a přerušili tím arciť jak jazykové, tak kulturní společenství se svými bratry. Je velmi podobno pravdě, že je rozpadení tohoto společenství starší, z doby kolem Kristova narození a snad již z doby před ním.

3. O tom, kde žili předkové všech dnešních Slovanů v onom jazykovém a kulturním společenství, kde byla slovanská kolébka, pravlast, můžeme říci s jistotou jen to, že nebyla v Asii, nýbrž v Evropě a že

nebyla v západ. Evropě ani v Podunají. Byla-li v střední Evropě či ve východní a kde na tomto území, není do dneška nepochybně stanoveno. Některé jazykové okolnosti a také důvody získané jinými vědními obory ukazují na území mezi Vislou, Karpaty a Dněprem, hlavně na t. zv. Polesí. Mimo jiná svědectví se pro tuto oblast uvádí to, že je slovanské jméno pro *buk* přejato z germánštiny. Z toho by vyplývalo, že Slované žili tam, kde buk nerostl, t. j. někde za bukovou východní hranicí, jež sahá zhruba od Královce ke Krymu. Ale toto svědectví přece jen docela nepřesvědčuje a proto slovanská kolébka hledána zejména podle některých jazykových fakt jinde, severněji. V poslední době se uvádějí důvody pro území na dolní a střední Visle. Teprve další badání, přihlížející zejména k t. zv. lužické kultuře, stanovené archeologií, bude moci přesněji odpovědět na otázku, kde byla praslovanská sídla. Ale i ono bezpečné negativní vymezení (srovn. výše) je tuším výtěžek velmi důležitý.

9. Praslovanská kultura byla pokračování balto-slovanské, ta zase indoevropské, takže lze již z domyslu předpokládati velikou shodu praslovanské kultury s indoevropskou, o níž byla řeč v § 52. A jazyk to potvrzuje tím, že se slova všech nebo mnohých indoevropských jazyků, ukazující na různé stránky indoevropské kultury, vyskytují nejčastěji ve všech slovans. jazycích, tedy jako dědictví ze společného období jazykového i kulturního. Poučení poskytované jazykozpytem o praslovanské kultuře je mnohem podrobnější než poučení o kultuře indoevropské; proto, že slovanské jazyky známe většinou podrobněji než jiné jazyky indoevropské, že máme možnost lépe nahlédnouti do jejich vývoje v starších dobách a že je známe i v jejich dnešní podobě, velmi pestré dialekticky, zachovávající však nezřídka slova a rčení velmi starobylá. Kromě toho lze obraz o praslovanské kultuře, nakreslený z jazykových fakt, ověřiti a doplniti dosti často výtěžky jiných věd, jako archeologie, národopisu a historie. Kulturu praslovanskou zachycujeme stejně jako indoevropskou v jejím posledním vývojovém

období, krátce před rozpadem kulturního i jazykového společenství, krátce před tím, kdy předkové dnešních slovanských národů začali žít samostatný život jazykový i kulturní.

Nejde mi o to, abych třeba jen zhuštěně nakreslil praslovanskou kulturu, nýbrž chci hlavně jen podati několik ukázek toho, jak jazykozpyt dovede přispěti k poznání kulturního vývoje celého Slovanstva.⁶⁾

1. Z názvů pro polní hospodářství a pro různé druhy domácích zvířat vysvítá, že se Praslované jako Indoevropané obírali hlavně s orbou a s chovem dobytka, t. j. byli zemědělci. Druhů obilí (obilnin) znali více než v době indoevropské, totiž *žito*, *rež*, *pšenici*, *ječmen*, *oves*, *proso*, neboť tyto názvy jsou všeslovanské a tedy prastaré. S nimi souvisí i starobylá jména *sláma* a *klas*. Z toho vyplývá, že se živili vedle masa hlavně rostlinnou stravou. A nasvědčují tomu i praslovanské názvy *mouka* (původ. *mōka*),⁷⁾ *kaše*, *těsto*, *pečí*, *pec* a *chléb*. Toto poslední slovo bývá pokládáno za přejaté z germánštiny. Je-li to skutečně od původu cizí slovo, neznamená to, že naši předkové chléb neznali, nýbrž jen, že u Germánů poznali nějaký nový, dokonalejší způsob jeho pečení. Ale je dobře možné, že jde o slovo domácí. Z indoevropské kolébky si Praslované přinesli znalost *solí*. Uměli připravovati nějakou polévku, zvanou *jícha*; dnešní význam, v češtině ve zdrobněném tvaru *jíška*, je pozdější. Vařili i *pivo* (= původně „nápoj“, neboť souvisí s *pi-ti*), ale bez *chmele*, který poznali později od nějakého cizího národa.

S polním hospodářstvím souvisí i včelařství, jak potvrzují praslovans. názvy *včela*, *úl*, *brt*, *med* a j. První z nich znělo *brčela* a souvisí s *bučeti*; pojmenována včela tedy podle bzučení. *Brt* (= úl) má příbuzenství v němec. *bohren*, latins. *forare* a byl to tedy původně vyhloubený, vyvrtný peň, klát.

⁶⁾ Ve výkladech o praslovanských poměrech dotknu se někdy i poměrů pozdějších.

⁷⁾ Souvisí s *měkký* (= původně *měk-ъkъ*) a znamená něco rozmačkaného, rozdrčeného (t. j. rozdrčené obilí).

2. Jedli Praslované některé pokrmy *lžici* (= původ. *lъža*, zdrobněle *lъžica*), jež byla zprvu velmi jednoduchá, nějaký odstěpek, bezpochyby dřeva, jak ukazuje litevské sloveso, odvozené z téhož kořene a znamenající lámatí. Jejich *stůl* se lišil od našeho; bylo to původně něco prostřeného, postlaného na zemi, nepochybně kůže. Souvisit' *stůl* (v starší češtině *stól*) se jménem *po-stel* a se slovesem *stlāti* (ze *stl-ati*; srovn. na př. *vý-bor*, *ber-u* a *bráti* z *ber-ati*). Jedli tedy naši předkové v nejstarší době na zemi. *Talířů* ani *mis* neměli; to jsou slova cizího původu, ukazující na to, že i věc samu poznali Praslované u sousedních národů. Také slovo *deska* (starší *dška*) znamenalo zprvu buď mísu nebo spíše stůl, záležející v prkně bez noh; ukazuje na to přejetí z latins. *discus*, znamenajícího mísu, a to přejetí buď přímo nebo prostřednictvím germánštiny (srovn. něm. *Tisch*), kde označuje stůl nebo mísu. I stůl byl později nějaké prkno nejen na jídlo, nýbrž i na sedění, neboť odvozeniny tohoto slova, *stolice*, *stolička*, znamenají předměty na sedění. Potvrzuje se to i německým *Stuhl*, jež souvisí s naším slovem *stůl*. Se slovem *lavice* (*lavíčka*, v lidové mluvě i *lavka*) souvisí *lávka* (přes vodu). Základní slovo je *lava* a znamenalo bezpochyby prkno, jehož se užívalo k různým účelům, mimo jiné jednak na sedění, jednak jako přechodu přes vodu.

Z nádob znali Praslované na př. hliněný *hrnec* (srovn. v § 3), dřevěný *sud* (praslovans. *soďъ*; znamená původně něco spojeného dohromady) a pletený *koš*. Od Germánů přejali později *kotel*.

Připomenutá souvislost slova *postel* se *stlāti* a se *stůl* ukazuje na to, že naši staří předkové spávali na zemi něčím vystlané.

3. Pravlast slovanská měla hojně lesů, jak svědčí několik starobylých názvů, bezpochyby pro lesy různé povahy, jako *les*, *hora* (ve významu „les“ dodnes na Valašsku a na Slovensku), *hvozď*. Les byl vzděláván na pole jednak mýcením, kácením, jednak pálením. Na druhý způsob ukazuje hojně jméno *žďár*, vzniklé ze *z-džár* a to z *jaz-gěrb*, souvisící z *hořeti* (= *gor-*) a znamenající vypálené, vyhořelé místo (a pak osadu).

Mýcení lesů se nazývalo také třibení, jak svědčí místní jména *Třeboň*, *Třebová* a j., jež mají kořen *terb-* (stupňovaný *torb-*), tkvící také v němec. *Dorf*. Tedy i podstatné jméno *třebo*, *potřeba* souvisí s mýcením lesů; znamenalo původně třibení lesa, snad i mýtinu a časem nabylo významu nutnosti, důležitosti, bezpochyby proto, že se mýcení, třibení lesů později stalo nutností pro vzrůstající obyvatelstvo. České názvy *musiti* a staré *drbiti* jsou přejaty z němčiny (z *müssen* a *dürfen*).

V lesích bylo hojnost *zvěře*, jak ukazuje nejen tento hromadný název, nýbrž i mnohá zvláštní jména, *vlk*, *medvěd*, *jeleň*, *vepr*, *srnec* a j. Lovili pak Praslované tuto zvěř několikerým způsobem. Předně honěním, štváním, jak svědčí *hon* a *honiti*. Dále plíživým stopováním, obcházením, zvaným *lov*; na to ukazuje příbuzné slovo *po-v-lov-ný* (= plíživý, mírný atp.). Konečně i chytáním do pastí, t. j. do jam, do nichž zvěř padala; je totiž slovo *past* odvozeno z kořene *pad-* (*pad-nu*, *pad-ati*) příponou *-tš* (*pad-tš* > *past*, srovn. *véd-ti* > *vésti* atd.).

4. Primitivní *dům* praslovanský byl časem zdokonalován, částečně i podle zkušeností nabytých u jiných národů. Tak je velmi podobno pravdě, že byl slovanský dům v nejstarší podobě úplně nebo dosti tmavý, jak lze souditi především z toho, že jméno *okno* souvisí s *oko*; byl to tedy původně jen maličký otvor.⁸⁾ Dále z názvu *světnice*, odvozeného od *svět* (= *světlo*); utvořili-li si naši předkové zvláštní název pro světlou místnost, svědčí to tomu, že předtím nebyvalo obydlí příliš světlé. Když se časem světlost obývacích místností rozuměla sama sebou, zapomínalo se na původní význam slova *světnice* a přikládán mu nový význam, t. j. spojovalo se se *seděti* a proto se hojně měnilo v *sednice*. Jméno *chýše* (*chýže*, *chýže*) je přejato z germánštiny (srovn. něm. *Haus* z *hūs*) a dokazuje, že Slované poznali u Germánů ne dům vůbec, neboť ten znali už z doby indoevropské, nýbrž nějaký lépe zařízený dům, než byl jejich; a s ním přejali i název. I *kerb* s roštem a *kamna* jsou cizí slova a svědčí o tom, že Slované přejali od

⁸⁾ Slovenský název *oblok* je odvozen od přídatného jména *oblý*; je to tedy název podle tvaru.

sousedních národů tato zařízení. Potvrzují to i slova *komnata* (v starší podobě *komnata*)⁹⁾ a *izba* (ze staršího *istba*), rovněž přejatá, a to první z latins. *caminata* (= pokoj s kamny), druhé buď z románštiny (srovn. franc. *étuve*, itals. *stufa*) nebo z němčiny (srovn. *Stube*) a znamenající původně vytápěnou světnici. Také *kuchyni*, zvláštní místnost na vaření, poznali naši předkové později u Němců, kteří ji přejali od Římanů. Od Germánů přejata i dvě jména hospodářských místností, totiž *chlév* a *stodola*; bezpochyby je naši předkové původně neměli.

Nejčastější způsob stavění bylo, jak se zdá, pletení. Naše *plot* souvisí s *pletu*, jako na př. *váz* (ze staršího *vóz*) s *vezu*; byl tedy zprvu plot jen pletený (z proutí nebo tyček). Z téhož kořene je rus. *plotnik*; znamená zedník a svědčí tomu, že byly původně stavby pletené. Slovo *zeď* (původně *zēdz*) souvisí s ním. *Teig* a ukazuje na to, že *zeď* znamenala pletenou stavbu vymazanou „těstem“, t. j. uhnětenou hlinou.¹⁰⁾ Snad i slovo *chrám* (původně *chormz* < *sormt*), souvisí-li s latins. *sero*, *serere* „raditi, spojovati“, znamenalo původně pletenou stavbu vůbec a svědčí o staré stavební technice našich předků. Na ni ukazují konečně praslovanská slova *vrba*, *prut*, staročes. *rózha*, s nímž souvisí naše *roští* (*roždí*). Slovo *stěna*, příbuzné s ním. *Stein*, dokazuje, že Praslované stavěli také z kamene, avšak jen z hrubě otesané skály, z kamenů, neboť dokonalejší stavitelskou techniku poznali Slované od svých sousedů, jak svědčí ta okolnost, že je slovo *vápno* cizího původu. Stavění z cihel je ještě pozdější, neboť *cihla*, slovens. *tehla* je přejato z němčiny a z latiny (z *Ziegel* a *tegula*).

5. Jako Indoevropané i Praslované znali s počátku jen obchod směnný, výměnný. Ukazuje na to souvislost slovesa *měňiti* se slovesem *míniti* (ze staršího *mieniti*);

⁹⁾ Na tuto podobu ukazují i místní jména moravs. *Komňata*, *Komňatka* (*Komňatky*).

¹⁰⁾ S *teig* je příbuzné řec. *τσίφος*, vzniklo tedy z indoevrops. *dhēig'h-*; *zēdz* je pak z přesmyknutého *g'heidh-*, vlastně *g'hidh-* (*dh* = slovans. *d*, *g'h* = slovans. *z*; *i* = *š*). Z nepřesmyknutého *dhōig'h-* je naše *díže* (ze staršího *dieža*).

rozdíl v kvantitě kořenné samohlásky (krátké *mě-* a dlouhé *mie-*) lze srovnati na př. s *měříti* a *mířiti* < *mieriiti* (= původně měřiti, odměřovati vzdálenost atd. při míření). Znamenalo tedy původně *míniti* „vyslovovati mínění při měnění věcí, při výměnném obchodu“.¹¹⁾ Na výměnný obchod ukazuje ta okolnost, že slova *plat*, *platiti* souvisí s *plátno* (z původního *pol-*, srovn. něm. *falt-en*; *plátno* = něco složeného, co se dá skládati). Bylo tedy plátno časem jakousi peněžní jednotkou, určovala se podle něho cena jiných předmětů. To pochopíme, když si uvědomíme, že Slované vynikali v plátenictví, jak dosvědčují nejen praslovanská slova *přísti*, *přestlice*, *len* a j., nýbrž i historické zprávy pozdější. Dále o výměnném obchodě prvotním svědčí to, že slovanské názvy peněz jsou germánského původu; *peníz*, obyčejně množ. číslo *peníze*, je ze slova, z něhož vzniklo dnešní *Pfennig*, a *ceta* z tvaru příbuzného s gots. *kintus* (a přejatého z latinsk. *centum* nebo *quintus*). Toto druhé slovo zní v češtině *ceta*, *cetka* a znamená drobný peníz a později drobnou ozdobu nebo bezcennou, málo cennou věc. A konečně na výměnný obchod ukazuje přejetí slovesa *koupiti* z germánštiny (z gotštiny). Z něho odvozené *kupec* znamenalo a znamená z části do dneška toho, kdo kupuje, i toho, kdo prodává, zkratka *ty*, kdo si vyměňují věci.

6. Ze zbraní znali Praslované *tětivu*, *kyj*, *prak*, *luk*, *kopi*, tedy zbraně jednoduché a dřevěné. Kovové zbraně poznali později od Germánů, jak ukazuje přejetí jejich názvů: *brnění*, *meč*, staročes. *šlem* (z *Helm*). Z toho zajisté vyplývá, že nebyli naši předkové výbojní.¹²⁾

7. Jako v době indoevropské byla i v době praslovanské základem společenského a právního života široce rozvětvená rodina, zádruha. Na to ukazují mimo

¹¹⁾ Tento významový odstín shledáváme také u slova *výměnek*, *výmánek* = to, co si vymění, ponechá otec, když postupuje majetek synovi = něco vyměněného za původní majetek.

¹²⁾ Také jiné názvy zbraní, proniklé mnohem později do slovánštiny, jako *dýka*, *končič*, *tulich*, jsou cizího původu.

jiné neobyčejně hojné příbuzenské názvy. Vedle názvů obecně se držících do dneška, jako *otec*, *matka*, *syn*, *dcera*, *děd*, *bába*, *strýc*, *teta*, *vnuk*, *zeť* a j., byla v praslovanské době ještě slova dnes nikoli obecná, vzácná nebo vyhynulá, jako: *svekrz* a *svekrý* (= mužovi rodiče, slovens. *svokor*, *svokra*); *ťstě* a *ťstja*, staročes. *test* a *tščě*, slovens. *test*, *testiná* (= rodiče ženiny; odtud novočes. odvozeniny *tchán* a *tchýně*); *šurz* (= ženin bratr, staročes. *šúr*); *svěstě* (= ženina sestra, staročes. *svěst*), *děverz* (= mužův bratr, staročes. *dever*, slovens. *dever*); *zely* (= mužova sestra, slovens. *zolva*, *zolvica*); *jetry* (= žena mužova bratra, staročes. *jatvenicě*) a j. Vztahy těchto příbuzných osob byly zajisté velmi úzké, když se pociťovala potřeba vytvořiti pro ně zvláštní jména. Při tom je mítí na mysli, že ani křestní jména ani příjmení nebyla; ta vznikají až v době pozdější, hlavně od přijetí křesťanství. Na zádruhové zřízení ukazuje i slovo *příbuzný*, jež znělo ještě v starším jazyce *přívuzný*, souvisí s *vázati* (a s *uzel* = něco uvázaného, srovn. *uzel trávy* a pod.) a znamenalo vlastně „přivázaný, připoutaný“. Když se časem, v historických dobách, uvolnily tyto široké svazky příbuzenské, když vzniká rodina v našem užším smyslu a když se začíná užívatí křestních jmen, byly některé názvy zbytečné a zanikaly. Tak z dvojice *svekrz* || *svekrý* a *ťstě* || *ťstja* je většinou jen dvojice *tchán* || *tchýně*. Naše *švagr* a *švagrová* (z němčiny) nahrazuje staré *děverz*, *šurz*, *svěstě*, *zely*, *jetry* a stírá ony původní rozdíly; atd. Ohlasem staré velké rodiny, zádruhy, která měla společný majetek i sídlo, *dědinu*, je užívání názvů *strýček* a *teta* (*strýc*, *strýko*, *tetička* . . .) i pro osoby podle našich pojmů nepřibuzné, pro všechny obyvatele dědiny, vesnice, s nímž se hojně setkáváme na našem venkově. Jinými slovy, ukazuje to, že dědina, vesnice byla původně jednotka nikoli zeměpisná, nýbrž příbuzenská.

Rodiny se beze vší pochyby seskupovaly ve větší celky, *rody*, *plemena*, jež spravovali vybraní mužové, zvaní asi *starostové* (*starost* = původně stáří, *starosta* = stařešina). K těmto větším jednotkám se bezpochyby vztahují starobylé názvy *sněm* (staročes. *snem*, praslo-

vans. *stnъmъ* = sebrání), *sbor* a *hromada*. Privilegovaný stav, šlechtu a samovládce, Slované původně neměli, jak vyplývá z toho, že názvy *kníže*, *král*, *císař*, *šlechtic*, *hrabě* a j. jsou veskrze cizího a pozdějšího původu: *kníže*, původně *kněz*,¹³⁾ ze starohornoněmec. *kuning* (= *König*), *král* z *Karl* (= Karel Veliký) atd. Slovo *vévoda* je prastaré, ale mělo význam vojenský, totiž „vůdce voje“ (původní tvar je *voje-voda*), nikoli smysl, který má v dobách historických.

8. Pohostinství starých Slovanů známe z raných historických zpráv. I jazykozpyt dovede nám o něm říci několik zajímavých drobností. Naše slovo *host* (praslovans. *gostъ*) souvisí s něm. *Gast* a s lat. *hostis* „nepřítel“. Znamenalo tedy host původně cizího příchozího a v latině se ujal ve významě „nemilý, nepřátelský příchozí, nepřítel“, v slovanštině (a v germánštině) pak ve významu „vítaný, milý příchozí“. Hlava rodiny, do níž host přišel, byla jeho pánem, jak svědčí slovo *gost-podъ*, *gospodъ*, z něhož vzniklo naše *hospodin*, *hospoda*, *hospodář* (žens. *hospodyně*). Časem tento původní význam „pán hosta“ zaniká a ujmají se významy jiné; tak zejména *hospodin* se stalo názvem pro křesťanského boha, *hospoda* a *hospodář* znamená „pán domu, čeledi, hlava rodiny, manžel“, *hospoda* pak mimoto „hostinec, nocleh, útulek“ (v staré době na př. *přijímati někoho v hospodu*).

9. O náboženství praslovanském jsou naše poznatky nepříliš hojné a často ne dosti bezpečné. To lze dobře pochopiti velikou změnou původních poměrů, přijetím křesťanství, jež zahladilo mnoho stop po pohanských dobách. V jazyce se přesto obráží leccos, co se nezřídka potvrzuje vykopávkami, starými zprávami a zvyky. Tak slova *hrob* a *rov* (praslovans. *grobъ* a *rovъ*) souvisí se slovesy *hřešti* (staročes.) a *ryti*, a dokazují, že Praslované mrtvé pohřbívali. Zda je také spalovali, není z jazyka zcela nepochybné. Prastaré slovo *ráj* svědčí

¹³⁾ *Kněz* znamenalo původně totéž, co dnešní *kníže*, něm. *Fürst*, a význam „sacerdos, Priester“ je pozdní; *kníže* (staročes. *kniezě*) mělo původně význam „syn kněžův, knížete“. Srovn. v § 13.

tomu, že naši předkové věřili v nějaké záhrobní; rozlišování ráje, t. j. blaženého záhrobní, a *pekla* je až z doby křesťanské. I slovo *náv* znamenalo nějaké posmrtné sídlo; čteme na př. v staročes. Dalimilově kronice, že „Krok jide (= šel) do návi“. Souvisí to se slovesem *nýti* „býti unaven“ a s *u-naviti* a s církevněslovans. *navъ* „mrtvý“. Slovo *obět* (původně *ob-věť*) je příbuzno se slovesem *větiti* „říkati“ (opětovací sloveso k němu je staré *věcěti*, zachované v aoristovém tvaru *vece* „řekl“) a znamená tedy „slib, něco slíbeného (bohu)“. Jméno *modla* souvisí s *modliti se*, příbuzné litevs. *maldà* znamená prosbu a *maldyti* prositi; znamenalo tedy naše sloveso původně „usmiřovati, prositi boha (bůžka)“. Název *žrtva*¹⁴⁾ souvisí se slovesem *hořeti* (*žr-* < *ger-*, *hoř-* < *gor-*) a ukazuje na původní význam „zápalná obět“. *Socha* ve významě náboženském je totožná se sochou v jiných významech, zejména „jednoduchý pluh“ a „socha v plotě“; byl to tedy zcela primitivní obraz boha, kůl, peň.

¹⁴⁾ V češtině staré toto slovo není doloženo; novočes. *žertva* je přežato z ruštiny.

III.

POČÁTKY SAMOSTATNÉHO VÝVOJE NAŠEHO NÁRODA.

10. 1. Praslovanská jednota jazyková i kulturní se časem rozpadla tím, že se její různé části od sebe odtrhly a zaujaly během času ta sídla, v nichž je zastihujeme v prvních dobách historických a také dnes. Rozumí se, že zárodky rozštěpení slovanského společenství na pozdější a dnešní samostatné jazyky a národy slovanské sahají už do doby praslovanské; v posledním vývojovém období onoho společenství zajisté vznikly menší nebo větší skupiny jazykové a kulturní, z nichž později vyrostly historické jednotky, samostatní slovanskí národové. Po stránce jazykové se tedy jednotná praslovanština roztržila na několik nářečí. Rozdíly mezi nimi byly však nepříliš veliké, neboť ještě v prvních dobách samostatného vývoje jednotlivých slovanských jazyků nepozorujeme mezi nimi mnoho podstatných rozdílů. Časem se tyto rozdíly množily, takže je třeba mluvit o vzniku různých jazyků (a národů) slovanských, zejména když hledíme i k zeměpisnému a kulturnímu rozdělení, k osamostatnění jejich příslušníků.

2. Kdy se předkové našeho národa odtrhli od praslovanského celku, nedovedeme s určitostí říci; srovn. v § 82. Historické zprávy nám však zaručují, že v 6. stol. po Kr. již seděli zhruba v dnešních sídlech.

Před nimi obývali v našich zemích germánští kmenové Markomani a Kvádové, a před nimi keltští kmenové Bojové a Kotini, z části snad i Sudini. Na to, že se naši předkové nesetkali s Kelty přímo, ukazuje i jazyk, totiž některá jména keltská, přešla do našeho jazyka germánským prostředím, v podobě, které nabyla v germánštině, kam se dostala přímo. Tak na př. slovo *týn* (= původně „ohrazené místo, hrad“) přejato z germáns. *tūn* (z něho je němec. *Zaun*) a to z keltského *dūnum*; zachovalo se jako vlastní místní jméno *Týn*, *Týnec* (zdrobnělé). Dále zejména některé místní názvy vlastní, jako *Dunaj*. Keltského původu je název pro naše země a pro náš národ v germánštině a v latině, z níž přešel i do románštiny: němec. *Boehmen*, *boehmisch*, lat. *Bohemia*, *bohemicus* atd. Jeho základem je jméno keltských Bojů; k němu bylo připojeno germánské jméno, jež zní v dnešní němčině *Heim*, takže původní podoba byla asi *Bai-haimon*. Tento název utvořili tedy Germáni pro sídla Bojů a užívali ho i později, když tato sídla zabrali naši předkové.

Z toho tedy vyplývá, že se naši předkové setkali při obsazení Čech a jiných zemí s Germány; to je dosvědčeno dále některými přejatými slovy původu germánského, na př. slovem *Říp* (z germáns. *rip*). Ze slov obojího typu bývá vyvozováno, že germánští kmenové zůstali v našich zemích i po zabrání jich našimi předky v tak hojném počtu, že se udrželi, nevýhynuli, nesplynuli se slovanským obyvatelstvem, nýbrž se stali základem silné menšiny německé, kterou zastihujeme v našich zemích od století 13. a která byla později posílena kolonisačními ze sousedních německých zemí. Historické zprávy však dosvědčují, že před tímto stoletím nebylo u nás hromadné osídlení německé a že kompaktní osídlení německé, zejména v pohraničním páse a později také ostrovy uprostřed českého jazykového území vznikly kolonisačními. To potvrzuje i jazyk. Jmen přejatých z germánsčiny není tolik, jak někteří němečtí historikové a filologové předpokládají, takže zbývá jen několik jmen, často ne dosti jasných. A ta nesvědčí o ničem jiném než o tom, že naši předkové

zastihli v nynějších sídlech jen zbytky germánských kmenů a přijali od nich některé místní názvy. Sotva lze míti za to, že by si úlomky germánských kmenů mohly zachovati svou mluvu v moři slovanského obyvatelstva; je naopak více než podobno pravdě, že se poslovanštily, počestily. A dále, místní jména v pozdějším souvislém německém území, vzniklém od stol. 13. počínajíc, ukazují jak svou hláskovou stránkou, tak tvořením, že nejsou prastará, že nevznikla na našem území přirozeným vývojem germánštiny již někdy od 6. století po Kr., od zabrání našich zemí slovanským obyvatelstvem, nýbrž že vznikla až později v okolních zemích německých a odtud k nám přinesena kolonisty příšlými z těchto německých zemí.

3. Z toho, co víme o původním slovanském společenství, o praslovanské jednotě jazykové i kulturní, vyplývá, že se naši předkové oddělili od ostatních Slovanů jako jazyková i kulturní jednotka, neboť byli-li původně všichni Slované celek, byly jim zajisté zprvu i jejich části. A potvrzuje nám to i jazyk. Dnešní dialektické pestré rozdíly vznikaly ponenáhlu teprve časem, takže jdeme-li do minulosti, mizejí. To, co pozorujeme ve vývoji praslovanštiny, že se totiž časem rozpadla na řadu samostatných jazyků, opakovalo se i ve vývoji všech těchto jazyků, i češtiny: byl to původně jazyk jednotný nebo skoro jednotný a časem se roztránil na mnohá nářečí. O tom podrobněji v kapitole VI (§ 19, 20).

IV.

KŘESŤANSTVÍ.

11. V druhé polovici 9. století po Kr. začíná se u nás důležitý kulturní převrat, způsobený přijetím křesťanství. Víme o něm mnoho hlavně z historie, ale jazykozpyt doplňuje naše poznání po nejedné stránce velmi vydatně, zejména pro první dobu křesťanskou, pro samý přechod z pohanství do křesťanství.

1. Svatí apoštolové Cyril (Konstantin) a Metoděj přišli ze Soluně, z říše byzantské, řecké, a hlásali křesťanství jazykem, jenž se v starých pramenech nazývá *slověnský* (= slovanský). Který slovanský jazyk to byl? Na tuto otázku odpovídá dnes jazykozpyt po dlouhém hledání, tápání, ba bloudění, docela bezpečně, že to bylo starobulharské nářečí, jímž se mluvilo v okolí Soluně a jež trvá do dneška, ač i v podobě vzniklé dlouhým, skoro tisíciletým vývojem. Nebyl to tedy ani snad nějaký jazyk umělý ani jazyk staromoravský ani jazyk nejbližších Slovanů, Slovinců. Na bulharský původ cyrilometodějského jazyka¹⁵⁾ ukazuje velmi zřetelně *št*, *žd* za praslovanské skupiny *tj*, *dj* a *kt*, za něž jsou v ostatních slovanských jazycích jiné střidnice, a to v češtině (i v jiných západoslovans. jazycích) *c*, *dz*

¹⁵⁾ Nazývá se podle svého původu starobulharský nebo podle svého užití církevněslovanský nebo jinak též staroslověnský (-slovenský). Literární památky, v nichž se ho užívá, jsou psány písmem buď hlaholským (hlaholici) nebo cyrilským (cyrilici).

(a později na části území z), v ruštině č, ž, v srbštině č, đ (ñ, ñ), v slovinštině č, j; na př. *svět-ja, medja, nokts* = starobulhars. *svěšta, mežda, nošts* — čes. *svíce* (staročes. *sviece*), *meze* (původ. *medza*, tak dodnes v slovenštině), *noc*, pols. *świeca, miedza, noc* atd.; rus. *свеча, межа, нош*; srbs. *svijēca, međa, nōc*; slovins. *svēca, méja, nōc*. Strídnice št a žd nalézáme, nehledíc k rus. slovům přejatým z církevní slovanštiny, ve východních nářečích bulharských; k nim se tedy hlásí jako k nejbližším příbuzným naše církevní slovanština.

Hlásali-li křesťanství apoštolové Cyril a Metoděj jazykem starobulharským, nabízí se otázka, zda jim naši předkové rozuměli. Bývaly o tom pochybnosti a proto se i vynořila smělá domněnka, že staří Moravané mluvili v podstatě jiným jazykem než dnes, jihoslovanským. Není však nejmenší pochyby o tom, že mluvili v podstatě týmž jazykem jako dnes, arcit' že jeho podoba byla starobylejší. Z toho, co nám podává srovnávací a historický jazykozpyt o vývoji všech slovanských jazyků, tedy i našeho jazyka, vyplývá docela jasně, že si slovanské jazyky byly v minulosti mnohem bližší než dnes, že mnohé dnešní rozdíly mezi nimi nebyly. V druhé polovici 9. století, kdy u nás působili apoštolové Cyril a Metoděj, měla čeština — a také ostatní slovans. jazyky — jako církevní slovanština nosové samohlásky, na př. *рѣка* (= *ruka*), *месо* (= *maso*); měla jery, na př. *сѣнь* (= *sen*), *дѣнь* (= *den*); měla nepřehlasované *a, u, aj*, na př. *наша душа*, tomu církevní slovanš. se píše б), na př. *миѣра, виѣра*; atpod., srovn. v § 81 a 193. Jazyk našich předků se tedy shodoval se starou bulharštinou po mnohých důležitých stránkách, po nichž se dnes od ní liší, a proto mohli příslušníci velkomoravské říše docela dobře rozuměti svým věrozvěstům, asi tak jako rozumí dnes Čech nebo Moravan Slovákovi, ba lépe, protože jsou některé rozdíly mezi češtinou a slovenštinou hlubší, než byly mezi našim jazykem a starou bulharštinou v 2. polovici století 9.

2. Starobulharská mluva, kterou nám hlásali

křesťanství solušští apoštolové, je první spisovný jazyk slovanský, první jazyk, jenž vytržen byv ze svého přirozeného prostředí lidového stal se nástrojem kulturním, prostředkem šíření kultury, s počátku jen hlásání a upevňování křesťanské nauky. Ale pole působnosti tohoto jazyka se časem velmi rozšířilo, a to mezi Charváty, zvláště pak u pravoslavných Slovanů, u Srbů, Bulharů a u Rusů, kde přestal býti jen jazykem církevním a stal se na dlouhou dobu spisovnou, kulturní mluvou v nejširším smyslu.

Jazykozpyt zjistil, že se náš národ činně zúčastnil při tvoření a při vývoji tohoto prvního slovanského spisovného jazyka, který má v dějinách slovanské kultury takovou důležitost. V starých církevněslovanských památkách,¹⁶⁾ zejména v t. zv. Kyjevských listech a v Hlaholských zlomech pražských, shledáváme některé hlásky nikoli bulharské, nýbrž české (československé). V Hlaholských zlomech je na př. *c, z za št, žd, š za s, dl za l: chvaljēcimъ* (za *-eštimъ*), *rozъstvo* (za *rozďstvo*), *vъšěchъ* (za *všěchъ*), *molitvami* (za *moli-*) atp. Z toho lze s právem vyvozovati, že si solušští apoštolové vchovali z příslušníků našeho národa učené žáky, kteří opisovali staré překlady, pokračovali v překládání bible a liturgických knih, začatém apoštolý beze vsí pochyby již před příchodem na Moravu, a kteří psali cyrilometodějským jazykem i díla světská, jako je na př. legenda o sv. Václavu. Kdo byli tito čeští pomocníci a následovníci solušských bratří, nevíme; jeden z nich snad byl Gorazd, jež Metoděj před smrtí doporučil Moravanům — podle legendy — za svého nástupce na arcibiskupském stolci a o němž pravil, že je „vaší země svobodný muž“. Tato činnost našich přestítelů církevního jazyka spadá za-

¹⁶⁾ Se zřením k onomu pozdějšímu rozšíření starobulharského jazyka je třeba rozlišovati jeho několik vývojových období. Nejstarší z nich se nazývá stará církevní slovanština nebo jazyk cyrilometodějský; je to původní podoba. Pozdější podoby se označují souhrnným názvem církevní slovanština; shledáváme v nich prvky z jiných slovans. jazyků, z bulharštiny, srbštiny a ruštiny. O českých prvcích viz výše.

jisté zčásti už do doby apoštolování obou bratří soluňských a po Cyrilově smrti jen apoštolování Metodějova, zčásti až do doby pozdější a podle historických zpráv ji můžeme s právem klásti do sázavského kláštera, jehož prvním opatem byl sv. Prokop a kde se držela slovanská liturgie až do sklonku století 11.¹⁷⁾

3. Tvoření a vývoje církevněslovanského jazyka jsme se účastnili také tím, že na našem území vnikla do něho mnohá slova, zejména odborné názvy křesťanské, přejaté dílem přímo z latiny, dílem německým prostřednictvím (srovn. v § 12), jež zčásti v církevněslovanském jazyce zůstaly i tehdy, když se rozšířil na slovanský jih a východ a stal se tam spisovným jazykem v plném smyslu.

12. 1. Z historie víme, že u nás šířili křesťanství před příchodem soluňských bratří němečtí kněží a že se také křesťanství do jisté míry ujalo. Tak máme zprávu o tom, že r. 830 vysvětil solnohradský arcibiskup Adalramus kostel v Nitře, nebo že se r. 845 dalo pokřtiti na dvoře německého císaře Ludvíka 24 českých velmožů. A víme, že kníže Rostislav byl křesťanem již před příchodem slovanských misionářů. Jejich misionářskou činností se křesťanství rozšířilo všeobecně, i mezi prostým lidem, stalo se státním náboženstvím.

Z jazyka lze vyčísti podrobnější poučení o tom, jaký byl poměr mezi oběma proudy, jimiž se k nám křesťanství dostalo. Veliká část našeho křesťanského názvosloví je přejata z latiny, ale nezřídka nikoli přímo, nýbrž z prostředí německého, kam se dostalo přímo z latiny; na př. *almužna*, *kalich*, *půst*, *žalm*, *žaltář*.¹⁸⁾ Toto názvosloví zastihujeme již v památkách

¹⁷⁾ Slovanské písemnictví bylo později, za Karla IV., pěstěno v klášteře Na Slovanech, zvaném také emauzském, ale toto období nesouvisí přímo s písemnictvím za doby cyrilometodějské; mělo vliv na hlaholské (hlaholsky psané) písemnictví t. zv. charvátských glagolášů (srovn. v § 14).

¹⁸⁾ O tom, že tato slova prošla německým prostředím, svědčí jejich hlásková podoba, která vznikla v němčině a kterou by nebylo dobře možné vysvětliti přímým přejetím z latiny. Tak na př. podoba *almužna* ukazuje na staroněmec. *almōsan*, nikoli na středolatin. *alimosina*; staročes. *kelich* (vedle *kalich*) je bližší staroněmec. *chelich*, *kelich* než latins. *calix*, *calicem*.

církevněslovanských a je tedy starobylé. Do církevní slovanštiny, t. j. do jazyka, jak víme, starobulharského (§ 111), nemohlo se ono názvosloví dostat v jeho původním domově, na slovanském jihu, nýbrž někde na území západoslovanském, sousedícím s územím německým. Může jíti jen o naše území, neboť do nich byla církevní slovanština přinesena soluňskými apoštolý; u nás pak byly ony církevní názvy latinské pojaty do církevněslovanského jazyka. Byla tedy u nás již před příchodem soluňských věrozvěstů řada církevních termínů, prošlých německým prostředím, a z toho vyplývá, že působení německých misionářů bylo dosti vydatné, že připravilo půdu soluňským bratřím.

Je nemálo starých církevních názvů, přejatých do češtiny přímo z latiny rovněž před působením Cyrilovým a Metodějovým, na př. *anjel* (staročes. vedle *anděl*), *dábel*, *evanjelista* (staročes. vedle *evandělista*), *koleda*, *šatan* (staročes. = *satan*). I ty se snad, aspoň zčásti, dostaly k nám za misionářské činnosti německé a potvrzují to, co bylo o ní řečeno.

2. Jazykozpytným rozbořením církevní terminologie zjišťujeme třetí pramen našeho křesťanství, románský. Pozorujeme totiž, že některé názvy křesťanské ukazují na velmi pozdní podobu latinskou, podobu románskou, která nemohla vzniknouti ani u nás ani v německé říši, nýbrž buď v alpských zemích nebo v Itálii nebo na Balkáně. Hledí sem na př. slova *kříž*, *komže*, *papež*, *žid*, *žák* (= původně klerik). Ta se mohla k nám dostat z církevněslovanského jazyka, ale, aspoň některá, přímým stykem s Romány nebo snad prostřednictvím jihoslovanským. Tak nelze dosti dobře pomýšleti na přejetí z církevní slovanštiny u slova *kříž*, protože se objevuje v církevněslovanských památkách až později za starší *krbstz* (= čes. *křest*); nebylo tedy původně v církevněslovanském jazyce, nýbrž se do něho dostalo až na naší půdě.¹⁹⁾ Bohužel je zkoumání

¹⁹⁾ Poslední pramen tohoto slova je latins. *crux*; z něho však nelze podobu *kříž* (původně *križb*) vysvětliti. Ta ukazuje na akusativ *crucem* ve funkci nominativu, porománštěný zejména tak, že z *-ce(m)* vzniklo *-dže* nebo *-že*. Také u ostatních slov

slov proslých románským prostředím teprve v začátcích, takže jeho výsledky nejsou někdy dosti jisté, a nedovedeme dosud ani dobře postihnouti kulturní cesty, kterými se ony názvy k nám dostaly, tedy ani ne určití míru románského vlivu na počátky našeho křesťanství. Ale již nyní je nepochybné, že nějaký románský vliv na počátky našeho křesťanství byl, že byl asi starší než německý a bezpochyby stejně silný, ne-li silnější.

13. Přijetí křesťanství způsobilo zajisté u našich pohanských předků veliký duchovní převrat, který měl nemalý vliv i na dotavadní způsob života. Proto je již z domyslu podobno pravdě, že se tento převrat nestal rázem, nýbrž ponenáhlu, že se naši předkové nevzdali, ba nemohli vzdáti ani svých tradičních představ o světě, ani zvyků a obyčejů z nich vyplývajících za krátkou dobu, nýbrž teprve časem, a že se vžívali do nových poměrů po jedné stránkách rychleji a snadněji, po druhých později a obtížněji. A víme z historie, že tomu tak skutečně bylo.

Jazykozpytné badání dovede i tu doplniti nebo podepřítí výtěžky jiných věd některými ne nezajímavými a nedůležitými poznatky, k nimž došlo jazykovým rozbořem křesťanského názvosloví. To je z největší části cizího původu, jak se rozumí samo sebou při věci přejaté z cizího prostředí, nikoli vzniklé přirozeným vývojem domácím. Některé názvy křesťanské jsou přejaty, jak již bylo připomenuto (v § 12, 2), z prostředí německého a románského před apoštolováním Cyrilovým a Metodějovým, tedy v samých začátcích našeho křesťanství. Mnohé pronikly do češtiny za misionářské činnosti soluňských bratří a hojně byly přejaty z latiny v pozdější době, kdy se u nás ujala liturgie latinská; na př. *apoštol*, *biskup*, *cirkev*, *kacíř*, *koléda*, *kmotr*, *kostel*, *mše*, *oltář*, *opat*, *pop* (staročes.; později *kněz*), *sobota* a j.²⁰⁾

svědčí z o románském prostředí: *žák* z řec. *δίακος* (a to zkrácením z *δίακονος*); *papež* asi z *papa-apex* (> *papedže*, *-eže*) jak vykládá Titz atp.

²⁰⁾ Tu nejde o přesné rozlišování oněch různých vrstev našeho křesťanského názvosloví.

Nemálo křesťanských názvů, církevních i v širším smyslu náboženských, je však původu domácího, t. j. zpravidla jsou to stará slova, která nabyla nového, křesťanskónáboženského významu; na př. *bližní*, *blud*, *bůh*, *zbožný*, *div*, *duše*, *duch*, *hod*, *hospodin*, *hřích*, *chrám*, *kázati*, *kněz*, *modla*, *nebe* (*nebesa*), *orodovati*, *peklo*, *ráj*, *socha*, *spasiti*, *svatý*, *zpovídati se*, *zpyťovati* (svědomí), *zázrak*. Jde jednak o slova, která již měla význam náboženský, ačit' nikoli křesťanský, jednak o slova s významem nenáboženským.²¹⁾ Tak *svatý* znamenalo původně „silný“ a tento význam lze poznati ještě ve vlastních jménech, jako *Svato-pluk*; — *hřích* a *hřešiti* mělo význam „opominutí, zapomenutí, promeškati“, jak je viděti ze staročes. vazby *nehřešiti čso* (*činiti*); — (boží atp.) *hod* (*godt*), souvisící s *hodina*, *hoditi se*, znamenalo původně vůbec čas, a to náležitý, vhodný, jak svědčí zřetelně příslovečný výraz *v-hod* (= v čas) a z něho odvozené přídavné jméno *vhodný*; — *orodovati*, původně *orudovati* (z *orud-*), mělo význam „činiti a pod.“, jak vyplývá z příbuzného staročeského jména *orudie* = nástroj; — *spasiti*, v starší podobě *s-pásti*,²²⁾ rovnalo se smyslem slovesu ostříci, zachrániti; — *ráj* znamenalo již v době pohanské nějaké záhrobie, ale význam opposita k *peklu* vznikl až v době křesťanské; — o *modle* a *soše* srovn. v § 99.

Původní, nikoli křesťanský význam mnohých slov se drží dlouho, někdy do dneška, vedle nového křesťanského. Na př. *bližní* (*bližný*) znamená až do 16. století „blízký“: *bližní krajiny* (Comestor); do bližného města

²¹⁾ Je ještě jedna vrstva náboženského názvosloví, celkem nepočtená, totiž domácí slova nově utvořená podle latinských, tedy překlady latins. názvů; na př. *čistec*, *očistec* = *purgatorium*; *popolec* = *dies cinerum*; *prorok* = *propheta*; snad i *svědomí* = *conscientia*, ač je dobře možné, že jde o slovo staré, které nabylo nového významu vedle starého („svědectví“; odvozeno od particiia *s-vědom*). — Hledí sem i částečné překlady: *vá-noce* z němec. *Weih-nachten* a *mal-žena* (srovn. poznámku²⁸⁾ k § 15).

²²⁾ Tvary *spasiti* (podle 4. třídy) vznikly z particiia *spasen* (ke *spásti* podle 1. třídy), jež vypadá, jako by bylo od slovesa *spasiti*. Kdyby byla tato podoba původní, znělo by partic. *spasen*. I *spasení* je starý tvar podle 1. třídy.

(Passionál); do bližných jeskyň (bible Olomoucká). Nebo *hospodin* se vyskytá, nepříliš často, ale ne docela ojediněle, ve významě světském: všeliký sluha, jenžto vie vůlí svého hospodina (Passionál). Přídavné jméno *zbožný* (původně *sbožný*) se vyskytuje v starých památkách hojně s významem „bohatý, plný, mocný, šťastný“: zbožný má přátely, hubenému jich třeba (Smil Flaška); raduje se, když se plodem sbožen čuje = když se pokládá za silného (legenda o Panně Marii); užít ty sbory nesbožné = latins. *infelicium turbas* (Životy sv. Otců).²³⁾ *Zpovídati se* je staré sloveso (*v)zповiedati, zповěděti*, znamenající povídati, říkati (pověděti): Vlasta všiej zemi vzповěděla, by dievka toho za muž měla, kterémuž by sama chtěla (Dalimil); Alexandru, slůzě svému, spovídaju milost svoji = vyslovuji, vzkazují přízeň, lásku (Alexandreis). *Zpověd* je snad slovo až křesťanské, snad staré jako *zápověd* a znamenalo tedy původně „vyjádření, vzkaz“. *Zpytovati* (svědomí) je totožné se staročes. *zpytovati* „ptáti se, zkoumati“: zpytuju svědečstvie jeho (žaltář Wittenberský); zákonníci jechu se (= jali se) na něm (na Kristovi) spytovati (biblický zlomek J). *Rouhati se* (*porouhati se*) mělo rovněž význam nenáboženský a má jej do dneška: mūdří se jim (těm, kdo jezdí na turnaje) rúhají (Dalimil) = vysmívají se; v lidové mluvě: on se mi (po mně) porouhá = směje se mi.

Z toho, že mnohé křesťanské pojmy a představy mají a zčásti podržují stará jména, vyplývá, že křesťanské učení vzbuzovalo v našich předcích představy pohanské, jež se poněkud měnily a doplňovaly ve smyslu křesťanském; názvy zůstaly, ale jejich obsahová náplň.

²³⁾ Tento význam pochopíme, když si připomeneme, že je *sbožný* odvozeno od podstatného jména *sbožie* (*zbožie*) = majetek, bohatství, moc. Oppositum k němu je *u-bohý* a *ne-bohý*. Základem všech těchto slov je jméno *bogz* (*báh*), jehož původní význam je „bohatství“. Význam „deus“ je prastarý, ale vznikl, jak se obvykle předpokládá, vlivem iránským. Náboženský smysl přídavného jména *sbožný* záleží v tom, že se v něm počítuje souvislost s podstatným jménem *báh* „deus“; oppositum k němu je *bezbožný*, t. j. jde o představy „s bohem“ a „bez boha“.

jejich význam se změnil. Svědčí to o tom, jak byly pohanské představy hluboko zakořeněny v myslích našich předků, takže je mimoděk srovnávali s představami vyplývajícími z nového učení. Někde pozorujeme, jak se vlivem křesťanství měnil i tvar starého slova; tak se vlivem latins. množného čísla *caeli* užívá hojně množného tvaru *nebesa* vedle jednotného *nebo* (*nebe*), kdežto v původním významě „obloha . . .“ vyskytá se jen číslo jednotné. Nový význam většinou úplně vytlačil časem význam starý; dnes již nemáme *bližní* ve významu „blízký“, *zbožný* ve významu „bohatý, šťastný“, *hod* ve významu „vhodný čas“, *hospodin* ve významu „pán“, nevíme, co byl původně *hřích* atp. Stará slova se tedy stala výrazem jen nových představ. Pokud staré představy zůstaly, protože jsou obsahu nenáboženského, vyjadřují se jinými slovy, jež byla původně zpravidla synonymní se slovy později náboženskými. Tak na př. v téměř významě, jaký měla slova *hřích*, *bližní*, *zbožný*, máme dnes *opominutí* (*zanedbání* atp.), *blízký*, *bohatý* (*šťastný* . . .). Ve významu „princeps, Fürst“, který příslušel slovu *kněz*, než nabylo významu „sacerdos, pop“, užíváme jeho odvozeniny *kníže* (staročes. *kniežě*), která znamenala „principis filius, kněžic“. Význam „kníže“ je u jména *kněz* (srovn. v § 97) v 14. století zcela běžný; na př.: kněz Alexander spade (= spadl) u velikú sirobu (Alexandreis); kněz Oldřich umřě (= umřel; Hradecký rukopis); když snide (= zemřel) sv. Václav, by (stal se) knězem bratr jeho Boleslav (Dalimil). Řidčeji se vyskytuje *kniežě* ve významu „kněžic“; na př.: ciesař da (= dal) zemi českéj svobodenstvie a u volení dobrovolenství (= volnost ve volbě), když by přirozeného kniežěte nejměli (Dalimil). Již v 14. století je doloženo *kněz* = sacerdos:²⁴⁾ ty si kněz (v latins. předloze sacerdos; žaltář Klementinský); věz to, kněže i bosáku (= bosý mnichu; rukopis Hradecký). Starší název pro duchovního je *pop*.²⁵⁾

²⁴⁾ Jak se vyvinul tento význam, není docela jasné. Nejspíše tak, že se titul *kněz*, *biskup*, *arcibiskup* stal názvem pro duchovního vůbec.

²⁵⁾ Obvykle se pokládá za přejatý ze staroněmec. *pjaffo*.

14. Slovanskou liturgií a slovanské písemnictví zanesli od nás žáci soluňských bratří do Charvátska a do Bulharska. To je začátek oné slavné periody církevněslovanského kulturního jazyka (§ 10a). U charvátských glagolášů se slovanská liturgie drží do dneška. S těmito pěstiteli hlaholského písemnictví se setkáváme v druhé polovici 14. století a na počátku 15. v Praze, kam je povolal Karel IV. a kde pro ně založil klášter zvaný Na Slovanech nebo později Emauzy. Jazykovým rozbořem proslulého evangelia Remešského poznáváme, že jeho druhá část, hlaholská, vznikla v našem klášteře. Jazyk jiných památek ukazuje, že mezi emauzskými mnichy byli také Čechové, kteří se naučili církevněslovanskému jazyku od mnichů charvátských. Tak zvaný hlaholský Passionál a t. zv. Hlaholská bible (z r. 1416) jsou psány hlaholským písmem, ale staročeským jazykem. Svědčí o tom i několik církevněslovanských slov v slovníku Klaretově (z druhé polovice století 14.), na př. *давѣ* (za latins. *mane*), *obědně* (= církevněslovans. *obědz-ňa* „liturgie“).

Důležitější je jiný jazykozpytný výtežek, totiž že charvátská mnichové překládali do církevní slovanštiny česká literární díla, na př. staročeský Lucidář a některé části Passionálu. Tyto překlady vznikly podle českých originálů buď v emauzském klášteře nebo v Charvátsku, když se glagoláši vrátili domů. Ukazují na to, jak přesvědčivě dovozuje vynikající slovinský filolog Jvšič, jednak některé poznámky v hlaholském textě (na př. že se *vigilie* jmenuje česky *bděníe*), jednak bohemismy (na př. *vlast* „provincia“, *mesto* „civitas“), jednak chyby, jež lze vyložiti jen neporozuměním staročeskému překladu z latiny, nikoli neporozuměním přímo latins. předloze.²⁶⁾

ale je dobře možné, že vzniklo z řec. *παρά*, jak myslí Kul'bakin. Pak by šlo o slovo, jež k nám přinesli Cyril a Metoděj, tedy o t. zv. palaeoslovenismus. Podobá se pravdě i Titzův výklad, že jde o přejetí nikoli přímo z řečtiny, nýbrž z latiny, z *papa*, a to v krajích s byzantskými vlivy, kde znamenalo prostého kněze, nikoli papeže jako v církvi latinské.

²⁶⁾ Na př. *gorěníe* za lat. *error*: v staročes. překlade je *hýřenie* (psáno *hi-*), charvátský mnich nevěděl, že *hýřiti* =

Jazykový rozbor starých památek charvátských tedy podává důležitý poznatek o kulturních stycích mezi námi a jihoslovanskými bratřími, o vlivu naší literatury na charvátskou.

15. 1. Je známo z historie, že Poláci přijali křesťanství od nás, a to za svého prvního historického knížete *Měšky* (pols. *Mieszka*), který měl za manželku Dobravku,²⁷⁾ dceru českého knížete Boleslava. Jazykozpyt doplňuje historická fakta velice důležitým poučením o tomto významném období ve vývoji polské kultury, poučením vyplývajícím z té okolnosti, že polská křesťanská terminologie ukazuje z největší části na přejetí z češtiny. Polský filolog E. Klich, znalec této otázky, ukázal, že je ze 70 polských názvů přejato z češtiny 54 a jen 16 že je původu jiného. Z češtiny přešly do polštiny na př. tyto názvy: *apostol*, *bierzmo-wanie*, *biskup*, *chrzest* (č. *křest*), *kacierz*, *kielich* (staročes. *kelich*), *kołęda*, *kościół* (*kostel*), *opat*, *sobota*, *żegnac* (*žehnat*), *żyd*. Když v polštině zdomácněly, přízvušobily se nezřídka po hláskové stránce novému jazykovému prostředí; tak za naše *anděl* vzniklo *aniól* (ve výslovnosti *aňol*), za *kelich* pak *kielich* atpod. To je jev známý z vývoje cizích slov ve všech jazycích. I naše terminologie se dílem hned při přejetí z němčiny, z románštiny, z latiny nebo z církevní slovanštiny, dílem později dosti často změnila hláskově (nebo i tvarově); na př. z latins. *calendae* vzniklo *kołęda* (s nosovým *e*), později *kolada*, *koleda*; v slově *kříž* časem vzniklo *ř* jako v slovech domácích atpod. Při tom musíme míti na mysli, že leckteré odchylky polského názvosloví od našeho jsou zdánlivé, že se v nich obráží starší české znění, z doby, kdy naše terminologie v Polsku zdomácněovala, t. j. na sklonku století 10. a na začátku 11. Tak je tomu v pols. *kołęda* (s *e*; srovn. výše), v *żegnac*

errare, mýliti se, četl *hořeníe* a přepsal to do církevní slovanštiny jako *gorěníe*.

²⁷⁾ *Dobravka* je zkratka z *Dobroslava*; nepřesné je znění *Doubravka* (pols. *Dąbrówka*).

(původní čes. tvar byl *žegnati*), v *malžonka* (ještě v historické češtině *malžena*, *malženka*²⁸⁾ a j.

Z jazykozpytného poznatku, že je polské názvosloví křesťanské většinou českého původu, vyplývá, že český vliv na pokřtění Poláků nezáležel snad jen v podnětu vyšlém z Dobrušky, nýbrž v úplné organizaci polské církve. Smíme předpokládati, že v Polsku působila řada našich misionářů a že tam mnozí zůstali aspoň do té doby, až se křesťanství zakořenilo a církevní zřízení upevnilo.²⁹⁾

²⁸⁾ Tento název vznikl z němec. *Mahl-weib* (staré *mal-wip*) překladem druhé části (*-weib*). K takto povstalému *mal-žena* (*-ženka*) byl přitvořen mužský tvar *mal-žen*; přesmyknutím pak vzniklo *manželka*, *manžel* (místy ve valaštině podnes *malžen*).

²⁹⁾ Také architektura nejstarších polských kostelů svědčí o tom, neboť se shoduje s typicky českou architekturou z konce stol. 9. až do polovice stol. 11.

V.

KULTURNÍ VLIVY ČESKÉ VE STOLETÍ 14., 15. a 16.

16. 1. Skvělá kulturní epocha česká za Karla IV. učinila z našeho státu důležité kulturní středisko v střední Evropě. Na dvoře tohoto panovníka, který obsáhl a zažil veškeru vzdělanost své doby, shromažďovali se největší duchové nejen naši, nýbrž i cizí, Petrarca, Cola di Rienzi, Matiaš z Arrasu, Petr Parléř, nově založená pražská universita, první ve střední Evropě, vítala jako své žáky nejen syny všech našich národních kmenů, nýbrž i příslušníky všech okolních národů.

Po tomto požehnaném, klidném období kulturním přichází doba rozruchu, neklidu, rychlého vývoje, hmotného úpadku, jejíž konečné výsledky kulturní jsou však neméně důležité než výsledky Karlovy epochy, ba je po některých stránkách převyšují — doba husitských válek. Za blahodárné pohody vladařství Otce vlasti vyrůstá mohutná, hlavní osoba husitství, Jan Hus, jehož vliv na duševní vývoj evropského lidstva zastihuje všechno to, co neblahého přineslo naše veliké náboženské hnutí jako přirozený následek své novosti, revolučnosti a zanícenosti. A konkrétní projevy tohoto hnutí, zejména po mučednické smrti Mistrově, husitské výpravy do sousedních zemí, šíří nejen vojenskou slávu našich bojovníků, nýbrž i rozšiřují řadu husitských zřízení v střední Evropě. Doplňují tak onen pronikavý

český vliv kulturní na filosoficko-náboženské myšlení evropského lidstva a starší vliv, který je beze vší pochyby hlavním výsledkem Karlova období.

2. I při řešení otázky o vlivu tohoto našeho důležitého kulturního období na vývoj sousedních národů hlásí se jazykozpyt o svůj podíl, a to velmi čestný, o uznání těch výtěžků, jež vyhrabal při své zálibě v onom zdánlivě malicherném slovičkářství na bohatém rumišti slov našeho jazyka i jiných evropských jazyků. Jeho zásluhou dovedou promluvit také svědkové, kteří jsou pro jiné vědní obory němí, slova přeshlá z češtiny do jiných jazyků, svědkové, doplňující nejednou podstatně obraz o našem kulturním vlivu na jiné národy.

17. Z jazyka poznáváme konkrétně vliv husitského válečnictví na středoevropské, vliv, jež lze předpokládati z domyslu, o němž však máme velmi málo přímých historických zpráv. Brněnský romanista Titz zjistil, jda někde po stopách odborníků o evropském válečnictví, že se řada husitských názvů vojenských rozšířila do Německa, odtud dále do Francie, do Itálie, do Španělska a od nás přímo do Rumunska. Rozšířila se arciť s věcmi, s předměty jimi označenými, s úplně novými nebo se starými, ale husity zdokonalenými zařízeními, která poznali naši sousedé za husitských válek.

Tak poznáváme, jak se husitská *pišťala* (*piščala*, *piščela*) — (jistý druh ručnice), nazvaný stejně tak jako hudební nástroj jednak pro rourkovitou podobu, jednak pro pisklavý tón při výstřelu — ujímá v německém válečnictví jako *pitschale*, *pitschole* a pod., jak ji přinášejí němečtí jízdní žoldnéři (franc. *reiters*) do Francie, kde vlivem starého názvu pro mince dostává jméno *pistole(t)*, a jak se dále šíří do Itálie (*pistola*) a do Španělska. V této románské podobě se vrací *pišťala* k nám jako *pistole* (*pistola*), arciť až v pozdějších dobách, kdy už upadl v zapomenutí její český původ a její původní název.

Podobně husitská *hákovnice*, střelná zbraň mezi ručnicí (*pišťalou*) a dělem — nazvaná podle háku,

kterým se upevňovala na násep nebo na nějakou součástku válečného vozu —, byla přejata Němci jako *hackebusse* a pod., Francouzi pak jednou v 1. polovici 15. století v tvaru *arquebute*, *arquebuse*, po druhé později z alsaských Met v tvaru *obus*, vzniklém z němec. *hocbus*. Z Francie šla až do Španělska (*obuz*). Časem se vrátila k nám jako *arkebuzírka*, *arkebuzarka*.

Také *houfnice*, polní dělo, mělo podobný osud: v Německu se ujala jako *hauffenitz*, *haubitz(e)*, ve Francii a v Itálii jako *obice*.

Nebo na př. *dráb* „pěší voják“ prošlo Německem (*drab*, *drabant*), do Francie (*trabant*, *traban*) a do Itálie. Jako *pišťala* a *hákovnice* vrátil se k nám i *drabant*, a to v podobě, jež vznikla v Německu a stala se základem tvaru románského.

Husitské válečné názvosloví putovalo do Polska, do Maďarska (*puska*, *hoffnicza*), ba i do Rumunska, kde zdomácněla *puška*, *pavéza*,³⁰ *houfnice*, *hákovnice*.

Tak k nám mluví vojenské názvy husitské a z nich odvozené názvy středoevropské.

18. Mnohem živější než s jinými sousedními národy byly v stol. 14., 15. a 16. styky česko-polské; živější než se světem románským, ba i s Němci, z jejichž kultury jsme od nejstarších dob tolik vytěžili, a to nejen pro sebe, nýbrž i pro své slovanské bratry, jimž jsme nezřídka zprostředkovali západní kulturu. O česko-polských stycích máme i přímé zprávy historické, ale jazykozpyt je doplňuje, často velmi podstatně, protože dovede konkrétně postihnouti a vystihnouti ony styky česko-polské v jejich projevech a může lépe než jiné vědy změřiti jejich rozsah a hloubku.

V oboru vojensství byl náš vliv na Poláky obdobný s vlivem na ostatní střední Evropu, jež jsme zhruba poznali v predešlém §, ale beze vší pochyby pronikavější, silnější, protože i naše vojenské styky s Poláky byly v té době hojnější a intenzivnější než s ostatními

³⁰ *Pavéza* je slovo od původu italské (znamená „štít“), ale husité zdokonalili tento ochranný kus (dělali z pavéz hradby před válečnými vozy nebo mezi nimi), a od nich teprve přešlo toto slovo do rumunštiny.

sousedy. Jejich ohlasem a zároveň svědectvím našeho vlivu jsou polské názvy vojenské českého původu, jako *hakownicza*, *polhak*, *piszczeła*, *rucznica*, *tabor* a j.

Český vliv je patrný z názvů pro mnohé jiné obory; tak z názvů botanických (*kosztynwał* = čes. kostival, *kosaciec* = kosatec, *macierza duszka* = mateří douška); z kuchyňských (*kuchnia* = čes. kuchyně, *kucharz*, *uspánina* = huspenina); z administrativních (*berna* = čes. berně, *oprawca* nebo *poprawca* = soudní úředník) a j.

Nejzřetelněji se pozoruje český vliv v literárních památkách; jde o česká slova, obraty, o polská slova s českými hláskami, nezřídka o hotovou „česko-polskou míšeninu“, jak se vyjadřuje Al. Brückner, nejlepší znalec otázky o vlivu cizích jazyků na polštinu. Ještě v 16. století, kdy se už zvedl odpor proti českému vlivu, shledává se v nejednom díle ona jazyková míšenina, ba Jan Malecki obhazuje dotavadní směr tvrdě, že „język polski tak jest zepsuty, że dobrze po polsku mówić nie będzie, kto czeszczyzny nie zwiadam (= kdo je neznalý češtiny)“. I Mikolaj Rej z Nagłowic, pokládáný za prvního čistě polského spisovatele, nezřídka užívá podle dvorského návyku českých slov. A do dneška se dochovaly ve spisovné polštině nikoli ojedinelé stopy českého jazyka; na př. *hardy*, *hanba*, *hojny* (s čes. *h* místo pols. *g*); *Władysław*, *władać* (= staročes. vládati = vládnouti), *własny*, *straż* (s čes. *ra*, *la* místo pols. *ro*, *lo*, sr. staropols. *Włodzisław*, *włodać*, *stroża* . . .); *Wacław*, *masarz* (s čes. *a*, *á* místo pols. *e*) atp.

Tento silný jazykový vliv je arcí, odleskem hlubokého vlivu kulturního vůbec, který se v literatuře projevuje i závislostí polských památek na staročeských. Šel tento kulturní vliv shora, od kněží, ode dvora, od vojska a vhodnou půdou pro něj byly živé česko-polské styky vojenské a politické. Po stránce duchovní kultury byla beze vší pochyby důležitá pražská universita a starší kulturní styky, totiž přijetí křesťanství z Čech (§ 15), jež nemohlo nemíti vliv na další kulturní vývoj polský; protože způsobilo velmi pronikavou změnu v kulturním rozvoji polském.

VI.

ČESKO-SLOVENSKÁ OTÁZKA.

Vznik dnešních rozdílů nářečních.

19. Dnešní český jazyk je roztržštěn na řadu nářečí, tu méně, tu více od sebe odlišných. Hledíme-li k tomu, co bylo řečeno o vzniku slovanských jazyků z praslovanštiny (v § 10), je zcela nepochybné, že naši předkové mluvili původně jazykem jednotným, ne snad úplně, absolutně jednotným, ale jazykem, jež lze označiti za jednotný se zřením k dnešním přemnohým nářečním rozdílům.³¹⁾ K témuž výsledku přicházíme, sledujeme-li vývoj českého jazyka vřstarších památkách a srovnáme-li jej s dnešním stavem ve všech nářečích. Pozorujeme totiž, že jdeme-li hlouběji do minulosti, nářečních rozdílů ubývá, neboť, že nářeční rozdíly vznikaly teprve časem.

I. Tak mají západní nářečí, t. j. nářečí v Čechách a na západní Moravě, dvojhlásku *ej*,³²⁾ hanáčtina má *é*, východní nářečí pak mají *aj* i *ej* nebo jen *aj*; na př.: *dej*, *dělej*, *volej*, *dejte*, *volejte* . . . *vejce*, *krejčí*, *nejlepší* || hanác. *dé*, *déte* . . . *véce*, *nélepší* || mor.-slovens. *daj*, *dajte*,

³¹⁾ Absolutně jednotná není ani mluva jedné a téže osoby; ale k takovýmto rozdílům v řeči jednotlivců a k podobným rozdílům v mluvě větších nebo menších skupin nelze přihlížeti, jde-li nám o přehled nářečí celého jazyka. Tyto rozdíly také mizejí ve stínu jiných, větších a podstatných.

³²⁾ Foneticky, ve výslovnosti, je to *ež*, t. j. normální *e* a velmi krátké (polosamohláskové) *ě*, tvořící jednu slabiku.

najlepší . . . ; a podobně je i v slovenštině. Z těchto různých podob je původní *aj*, neboť v praslovanštině, z níž čeština vznikla, bylo *volaji* (nebo spíše *volai*, z něhož časem povstalo *volaj vajbce*), atpod. Dvojhlásku *ej* má i nová spisovná čeština, neboť je to od původu středočeské, pražské nářečí. V starších památkách až do sklonku století 14. je však pravidlem *aj*; *ej* se vyskytuje od počátku století 15., dlouho vedle *aj* a teprve od sklonku století 16. a od počátku 17. je pravidlem *ej*. Tedy původní *aj* se časem změnilo, přehlasovalo v *ej*. Smíme se s právem a priori domnívat, že se *aj* měnilo v *ej* také v jiných západních nářečích asi touž dobou jako v středočeském nářečí (v starší spisovné češtině). Mohly být i bezpochyby i byly při tomto vývoji časově rozdílly mezi různými nářečími, ale to není podstatně důležité, neboť i pak je zřejmé, že dnešní nářeční rozdílly ve vývoji dvojhlásky *aj* nejsou původní. Domněnku o stejném vývoji všech západních nářečí, která mají dnes *ej*, potvrzuje ta okolnost, že v starších památkách nářeční povahy, zejména v listinách místního významu, v různých zápisích atp., skutečně shledáváme jak v případě našem, tak i v jiných, o nichž bude řeč, týž vývojový stupeň jako v starších dílech psaných spisovnou mluvou středočeskou. Nářeční vývoj v starším jazyce nedoložený je jasný nezřídka z hláskové podoby samé. Tak hanácké *é* v slovech *dé, véce* atd. mohlo vzniknouti až z přehlasovaného *ej*, nikoli přímo z *aj*; záležít změna *ej* v *é* v tom, že obě části dvojhlásky (*e-i*) splynuly; odtud je dlouhé *é*.

Byl tedy tento vývoj: původní *aj* se ve východních nářečích zachovalo do dneška; v západních nářečích se *aj* přehlasovalo v *ej* a to se někde dále změnilo v *é*. Do sklonku století 14. měla i západní nářečí *aj*, nelišila se od východních, t. j. do té doby byl český jazyk po této stránce jednotný, nebylo v něm dialektických rozdílů.³³⁾

³³⁾ Takovým postupem, rozbořem poznává jazykozpyt nenáhly vznik i jiných nářečních dnešních rozdílů; proberu je již stručněji. O některých rozdílech bude řeč v § 23, 24, 25.

2. V řadě slov mají západní nářečí *i* (někdy zkrácením *i*), východní *i* vedle *é* (nebo zkrácením *i* a *e*) nebo jen *é* (*e*) nebo *ie*; na př.: v Čechách, na záp. Moravě, na Hané *chlív, mlíko, obilí, dobří* (pivo), *dobřího, dobřímu, píct* atd. (hanác. místy *chlív, dobří . . .*) || mor.-slovens. *chlév, mléko, obilé . . .* || laš. (hornostrav.) *chlív, mlíko, dobre, dobrého . . .* || slovens. *chliev, mlieko, obilie . . .*³⁴⁾

Původní je *é* a *i*, *ie* se vyvinulo z něho. Do samého sklonku století 13. je v starých památkách pravidlem *é*; v 14. století se objevuje *i*; ale celkem zřídka. Úplně se změna *é* v *i*, zvaná úžení, neprovedla ve spisovné mluvě nikdy; máme dnes *limec* z *lé*, *řici* z *ře* atd., ale *litati* i *lé*, *polévka* i *lí* atd., jen *dobré, dobrého* atpod. V lidové mluvě středočes. a v jiných západ. nářečích je *i* veskrze; stav ve spisovném jazyce je tedy zčásti umělý, nepřirozený. Do sklonku století 13. bylo v celém jazyce *é*, byl tedy v tomto jevě jednotný a nářeční rozdílly vznikly až později.

3. Podobně se původní *ie* (foneticky *ie*) ve většině nářečí změnilo (zúžilo) v *i* (to se pak někde zkrátilo), hlavně pak v střední slovenštině se zachovalo a zkrátilo (píše se *ie* a vyslovuje *je*); na př. původně *miera, viera, viem, znamenie, biely, sieň* = ve většině nářečí *míra, víra, vim, stň . . .* (zkrácením *míra, vim . . .*) || slovens. *miera, viera, viem, biely* atd. V staročeských památkách se vyskytuje *i* na sklonku století 13., avšak ojedinele a ještě v 14. století je pravidlem *ie*. Zase tedy zhruba do konce stol. 13. byla v celém jazyce jediná podoba, totiž *ie*, a teprve později se začíná vyvíjeti dnešní rozdílnost.

4. Původní *u, ú* po měkkých (palatálních) souhláskách se ve východních nářečích zachovalo (někde se *ú* zkrátilo), v západních přehlasovalo v *i, í* (a *i* se někdy změnilo v *e, é* pak v *ej, é*); na př. původ. *dušu, našu*, 3. pád *nožu, pol'u . . ., čul, cítiti, plúca* atpod. = laš. (hornoostr.) *dušu, našu . . ., pluca . . .*; slovens. *dušu, nožu . . ., pl'úca . . .* || středočes. atd. *duši, naši, cejtít*,

³⁴⁾ V lidové mluvě i *dobřího, dobriemu* atp.; spisovná slovenština tu má tvary *ého, -ému* atd. podle češtiny.

plíca atd. Podle svědectví staročeských památek se přehláska *u* v *i* provedla hlavně v I. polovině století 14.; je velmi podobno pravdě, že je starší, ale i pak je nepochybné, že bývalo dlouho v celém jazyce nepřehlásované *u*, *ú*.

5. S přehláskou *u-i* je paralelní přehláska *a* v *ě*, *e*, *á* v *ie*, *é* (*i*); na př.: mor.-slovens. *duša*, *slepica* . . ., *naša*, *vaša*, 2. pád *noža*, *pola* . . ., 2. pád *obilá*, *znamená* . . .; slovens. *duša*, *naša*, *noža* . . ., *obilia*, *znamenania*, *staršia* (žena) . . . || středočes. atd. *duše*, *naše*, *nože* (staročes. *dušě*, *našě*, *nožě*) . . ., *obilí*, *znamení*, *starší* (staročes. *obilé*, *znamenie*, *staršie*). Staré české památky dokazují, že se *a*, *á* přehlasovalo hlavně v století 12.; do té doby tedy byl celý český jazyk jednotný.

6. Původní *ý* se v některých nářečích zachovalo, někde se změnila jeho výslovnost, ale tak, že zůstalo *i*-ovým zvukem, v českých nářečích a na západní Moravě se změnilo v *ej*, v hanáctině pak většinou v *é*; na př. *dobrý*, *pýcha*, *strýc*, *bývatí* atd. || středočes. aj. *dobrej*, *pejcha* . . ., hanác. *dobré*, *stréc* . . . V starých pramenech českých bývá *ej* vedle *ý* již v století 12., takže asi do sklonku století 11. bylo v celém jazyce jen *ý*; hanácké *é* vzniklo z *ej*, jak jsme viděli (v čísle 1) v případech typu *dě*, *více* a *j*. (z *dej*, *vejce*).

20. V předešlém paragrafu jsme si všimli hláskových rozdílů mezi dnešními nářečími. Jsou beze vší pochyby nejdůležitější a nejpatrnější, neboť ony různé změny zasahují vždy velikou řadu slov. Když se na př. přehlasovalo *a*, *á* v *ě*, *e*, *ie* . . ., rozrůznily se v nářečích všechny I. pády jedn. čísla rodu žens., jako *duša* || *duše*, *lavica* || *lavice*, *práca* || *práce* . . ., *naša* || *naše* . . ., *starša* || *starší* atd.; všechny 2. pády jedn. č. rodu mužs. i střed., jako *noža* || *nože*, *chlapca* || *chlapce* . . ., *pola* || *pole*, *mořa* || *moře* atd.; opětovací slovesa typu *házati* || *házeti*, (*při*)-*nášati* || *-nášeti*, (*po*)-*mýšlati* || *-mýšleti*, *vracati* || *vraceti* a *j*. mnohá slova v kořenných slabikách, jako *jahně* || *jehně* (-*ňa*), *javiti* || *jeviti*, *jastráb* || *jestřáb* atd.

Vedle hláskových rozdílů nářečních jsou i rozdíly po jiných stránkách, kmenotvorné, tvarové, syntaktické a slovníkové, dílem pronikavé a patrné na první pohled,

dílem méně důležité a méně patrné. Také tyto rozdíly se vyvinuly teprve časem, některé velmi pozdě. Několik ukázek.

1. Na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku mají mnohá neživotná jména rodu mužs. v 2. pádě jednot. čísla koncovku *-a*, v Čechách pak *-u*; na př. *duba*, *buka*, *sloupa*, *stola*, (*kůl*) *kola* . . . || *dubu*, *buku* atpod. Koncovku *-a* mívala neživotná jména původně v celém jazyce, jak svědčí stará čeština, kde se *-a* vyskytá velmi hojně ještě v století 14.; koncovka *-u* je v té době již také, ale není jména, aby nemělo *-a*, a teprve od sklonku 14. století začíná mít převahu koncovka *-u*. Lze s právem říci, že v 12. století bylo ještě pravidlem *-a*; tedy teprve od té doby se začíná poněmáhlu tvořiti dnešní dvojítoť v užívání koncovky *-a*.

2. U podstatných jmen patřících ke vzorům *chlap*, *muž* (*dub*, *nůž*), *město*, *pole* jsou dnes v 7. pádě množ. čísla velmi hojné koncovky, totiž *-y(-i)*, *-ama*, *-ema*, *-ami*, *-mi*, *-ma*, *-oma*, *-ima*, na př. *s chlapy*, *muži*, *s chlapama*, *mužama*, *s chlapami*, *chlapmi*, *s penězma*, *chlapoma*, *s vojáckima*. Tyto koncovky jsou velmi pestře rozloženy; nejčastější je *-ama* (na př. na Hané), v Čechách a místy na Hané vedle *-ema* (*chlapama*, *nožema*); *-mi* je hojně v slovenštině (*chlapmi*, *mužmi*); *-oma* se vyskytá místy v laštině; *-y*, *-i* jsou celkem vzácné; atpod. Původně měla tato jména buď koncovku *-y* (*chlapy*, *městy*) nebo *-i* (*muži*, *poli*) a ještě v 14. století jsou tyto dvě koncovky nejčastější, ostatní pak se vyskytují buď ojedinele nebo častěji, ale přece jen jako patrné výjimky. Dnešní pestrost a zejména zatlačení původních koncovek jinými je až z pozdější doby.

3. V I. osobě množ. čísla mají západní nářečí příponu *-m* nebo *-me*; na př. středočes. *vedem* nebo *vedeme*, *prosíme* atpod. Ve východní polovině našeho jazykového území se vyskytá ještě přípona *-my*; tak místy v hanáctině, v laštině a v slovenštině. Ale tato přípona bývala i v západních nářečích, jak svědčí staročeské památky, kde je *-my* hojně ještě v století 14. a kde se drží, arciť v menším rozsahu, i v století 15. a 16.

4. V západních nářečích se dnes říká *snísti* (*sníst*, *sněst* atp., všechno ze staršího *szn-iesti*), ve východních hojně nebo jen *zjest*, *zest*, *zest* (ze *isz-iesti*). V starých památkách středočeského původu však je vedle *sniešti* i *ziesti*. Z toho vyplývá, že obě slovesa bývala v celém jazyce a že teprve dosti pozdě na západě zobecnělo *sniešti*, na východě *ziesti*.³⁵⁾

5. Příslovce *fčil* (*fčel*, *fčilej* atp.) je obecně známo jako moravismus; vyskytá se i ve Slezsku a na západ. Slovensku. Znají je však i staré památky české ze století 14., t. j. bývalo i v Čechách.³⁶⁾

6. Slovo *měch* se dnes vyskytá na východě našeho jazykového území, nikoli v Čechách, ale v staročeských památkách je; na př. v Dalimilově kronice: (dívky) Ctírada jako *u měchu* (= v měchu) mějéchu (= měli); nebo v Hradeckém rukopise: *by* (=stala se, nastala) tma po všem světu jako *u měšě* (srovn. novočes. „tma jako v pytlí“).

7. Moravské *tož* (tož co děláte?; tož tam nepůjdu atp.) se vyskytá v několika starých památkách, na př. také ve spisích Jihočecha Štítného.

Podobné slovo *duchna*, v Čechách prý neznámé, nalézáme u druhého velikého Jihočecha, u Chelčického.

Přídavné jméno *vinovat*, *vinovatý*, jež se dnes vyskytá na Valašsku a na Slovensku a za něž je jinde pravidlem *vinen*, *vinný*, zná třetí slavný Jihočech, Hus, a znají je staré listiny chované v Lounech.

Sloveso *zatvořiti*, vyskytující se dnes na Slovensku (*zatvorit*), nalézáme v staročeském Dalimilovi: Němci v svých domiech zatvořeni sediechu (= seděli).

Tázací částici *či* v jednoduchých otázkách západní nářečí dnes nemají, ale má ji valaština, laština a slovenština; na př. slovens.: *či* je otec doma? Staré pa-

³⁵⁾ To snadně pochopíme, přihlídneme-li k tomu, že tato dvě slovesa — vlastně jen dvě složky téhož slovesa — měla původně různý význam: *sniešti* znamenalo „snísti, come-dere“, *ziesti* pak „vyjisti“. Časem nabylo *ziesti* téhož významu jako *sniešti* a pak teprve si mohl jazyk ze dvou složek vybrati buď tu neb onu.

³⁶⁾ *Fčil* je ze staršího *v čile* „ve chvíli, v této chvíli“; slovo *čila* bylo časem nahrazeno slovem *chvíle*.

mátky české ze století 14. a 15. však mají *či* dosti často; na př. v Krumlovském sborníku čteme: a *čili* ste nevěděli, že...? Tedy teprve časem je v těchto větách západní nářečí ztratila.

21. 1. Nářeční rozdíly v našem jazyce jsou podle toho, co dnes víme o jeho vývoji, beze vsí pochyby staré, ale právě tak je jisto, že nejsou všechny stejně staré. Nejstarší jsou rozdíly ve vývoji jerů, původních skupin *ort-*, *olt-* a *kt*, *tj*, *dj*; srovn. o nich v § 25, 26. Úhrnně lze o nich říci, že byly již snad na sklonku století 10. a nepochybně v století 11., ale že byly proti dnešním rozdílům zcela nepatrné. Teprve od 12. století počínajíc je dialektický vývoj živější, ale i pak pozorujeme, že nevznikají všechny dnešní rozdíly najednou, nýbrž postupně, jedny dříve, druhé později, často v dosti pozdní době historické. Asi od počátku 17. století postřehujeme silné zpomalení tohoto rušného vývoje, hlavně po důležité stránce hláskové. Z ukázek v § 19 a 20 to tuším vyplývá zcela zřetelně. Představa a tvrzení, že jsou dnešní rozdíly veskrze prastaré, odporuje všemu našemu poznání o vývoji českého jazyka.

2. Je velmi poučné, že se různé nářeční změny dějí v nestejných hranicích. Tak na př. přehlásky *a-ě* a *u-i* zasáhly zhruba totéž území, totiž celé Čechy, západní a střední Moravu. Vedle tohoto západního území je východní skupina s nepřehlasovaným *a*, *u*, zabírající východ. Moravu, celé Slezsko a celé Slovensko. Úžení *ie* v *i* (*i*) pozorujeme v celých Čechách, na celé Moravě, v celém Slezsku, na západním Slovensku a zčásti i na východním; nezúžilo se *ie* hlavně na střed. Slovensku. Tu tedy jde o docela jiná dvě území nářeční. A zase jiné dvě skupiny jsou při vývoji dvojhlásky *aj*: západní s *ej* nebo s *é* z něho vzniklým, zabírající celé Čechy, západní a střední Moravu, a východní území s *aj*, zachovaným buď veskrze nebo z veliké části, t. j. východní Morava, Slezsko a Slovensko. Vidíme tedy, jak různá nářečí do sebe zapadají jako ozubená kolečka velikého stroje a jak všechny rozdíly mezi nimi velmi zřetelně ukazují na to, že jsou tato nářečí částí jednoho celku a že vznikla ze stejného základu, ježž

nazýváme pračeština. Kdyby měla dnešní nářečí několik základů, pramenů, sotva bychom pochopili ono vzájemné prostupování, ony nestejně hranice různých změn a čekali bychom, že se budou v dialektickém vývoji aspoň zhruba ukazovati nějaké základní jednotky. Dělíme si sice dnešní nářečí na několik větších skupin podle společných znaků, ale vedle nich je v jednotlivých těchto skupinách nezdědka řada odlišných jevů, jimiž do sebe různé zasahují, a dále pozorujeme, že se tyto větší skupiny nerýsují od samého počátku dialektického vývoje, nýbrž teprve v jeho konečném stadiu. Srovn. ještě zde dále v čísle 3 a v § 26s.

Z uvedených příkladů je viděti, že se z pračeštiny vyvíjely dialektické rozdíly hlavně dvojím způsobem: jednak tím, že se pračeský stav v celém jazyce měnil, ale v různých krajích nestejně, jednak pak tím, že se místy zachovával, místy se buď stejně nebo různě měnil.

3. V pračeském období nebyly dialektické rozdíly, ale jazyk se vyvíjel, ačť stejně po celém území. Tak se v pračeštině změnily na př. praslovanské skupiny *tj, kt, dj* (§ 111) v *e, dz* a *torj, tolt* v *trat, tlat* (viz v § 25, 26z).

Nedialektické změny, t. j. nastalé po celém území našeho jazyka, pozorují se někdy i v období pozdějším, historickém, kdy se provedla již řada změn dialektických. Tak se na přechodu z pračeského období do historického, v době kolem roku 1000, změnily nosové samohlásky *e, o* v ústní *ä* (dále v *a, é . . .*), *u*. V 12. století se z největší části změnilo *g* v *h* (vlastně v *γ*, t. j. v zadopatrovou souhlásku třenou, z níž teprve časem vzniklo *h* a *ch*). Na celém území se změnilo, a to v době kolem r. 1300, *ě* v *e* po všech souhláskách mimo *retné*, na př. *sěno-seno, cena-cena, noze-noze* atpod. I tyto změny jsou svědectvím, že všechna dnešní nářečí vznikla z pračeštiny, z útvaru původně jednotného.

Postavení slovenštiny.

22. Dosavadní řešení této otázky je v podstatě dvojí: jedno, že je slovenština samostatný jazyk západoslovanský vedle češtiny, t. j. vedle souhrnu ná-

řečí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, druhé, že je slovenština nářečí českého jazyka, svým vznikem a vývojem paralelní s nářečími v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

První řešení se doplňuje poznatkem, že je slovenština samostatný jazyk češtině ze všech západoslovanských jazyků nejbližší. Na druhé straně má toto řešení obměnu v domněnce Czambelové, že je slovenština od původu jazyk jihoslovanský, který se stal západoslovanským teprve v svém dalším vývoji, a to vlivem češtiny, vlivem velmi živých styků s nářečími českého jazyka.

Otázka, je-li slovenština samostatný západoslovanský jazyk či jen nářečí českého jazyka, předpokládá rozhodnutí o domněnce Czambelové; proto si jí všimnu nejprve.

23. Zesnulý slovenský filolog Sam. Czambel viděl v slovenštině řadu jihoslovanských prvků a vysvětloval si je tak, že jsou Slováci od původu Jihoslované, kteří se časem počestili, ale přece si zachovali některé známky svého jihoslovanského původu. Poněkud jinak, ale v podstatě stejně se díval na vývoj slovenštiny zesnulý bulharský jazykozpytec B. Conev; podle něho „slovenský jazyk byl v 9. století jistě spíše jihoslovanský než západoslovanský“.

Které jihoslovanské prvky v slovenštině svědčí pro Czambela a Coneva?

1. Podle Czambela „je zo všetkých znakov slovenskej reči najhlavnejším a najcharakterističnejším“ přípona *-m* v I. osobě jednot. čísla a přítomného času u všech t. zv. příznakových sloves; na př.: *vediem, nesiem, trem, pijem, trhnem, trpím, prosím, volám, vraciam, píšem, kupujem*. Nářečí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (= čeština) mají *-m* jen u sloves třídy III., IV., na př. *trpím, ležím, prosím, chválím . . .*, a třídy V. ve vzorech *dělati* a *sázeti*, na př. *dělám, volám, sázím, vracím, pouštím*; všude jinde je skoro pravidlem *-u* nebo přehláskou vzniklé *-i*, na př. *vedu, nesu, trhnu, hynu, беру, пишу* (spisovně *piši*), *kaju se (kaji), kupuju (-ji)*.

Tento nejhlavnější znak slovenský je podle Czambela jugoslavismus, neboť právě jihoslovanské jazyky mají v 1. os. příponu *-m*. Je pravda, že má jihoslovánština veskrze *-m*, ale z toho neplyne, že slovenské *-m* svědčí pro Czambelovu domněnku o jihoslovanském původu Slováků. Svědčilo by jen tehdy, kdyby bylo možné předpokládati, že je Slováci měli již tehdy, když zaujali zhruba dnešní sídla, když byli ještě Jihoslovany a než podlehl českému vlivu. To se stalo beze vší pochyby dávno před stoletím 13., ale do té doby neměla jihoslovánština v 1. os. *-m*, nýbrž *-g* a jeho střídnicí *-u*: *vedo vedu, pišo pišu* atd. Koncovka *-m* se v srbštině ujímala místo *-u* poněkud od století 13. až do konce století 16. Nemohli si tedy Slováci přinést *-m* do nynějších sídel a nesvědčí tedy *-m* o jejich jihoslovanském původu. A nelze pomýšlet ani na to, že se tu slovenština vyvíjela vlivem sousedství s jihoslovánštinou, protože nejmeně od století 12. počínajíc slovenština s jihoslovánštinou nesousedí.

Koncovka *-m* u příznakových sloves je ve všech slovanských jazycích, které ji mají, nepůvodní, je za starší *-g* a jeho střídnicí *-u* (*-i*). Vidíme, že se jako v srbštině ujímá teprve časem i v staré češtině, a to hlavně od století 14. počínajíc. Dalimilova kronika z první čtvrti století 14. nemá vůbec *-m*; čteme v ní na př.: *držu, chvál'u, volaju (-ji), sázaju (-ji) = držím . . .* Lužická srbština má dnes *-m* skoro veskrze jako slovenština, ale u nejstarších spisovatelů ze století 16., 17., ba i z 18. století je ještě u většiny sloves *-u*.³⁷⁾

Je tedy zcela jisto, že slovenské *-m* vzniklo až tehdy, když již Slováci zaujali dnešní sídla. Bylo by možné se domnívat, že slovenské *-m* sice není jugoslavismus ve smyslu Czambelově, ale že vzniklo jindy než v češtině. Kdybychom pomýšleli na dobu pozdější, mohl by se vznik naší koncovky vykládati jen oním počestvováním původních jihoslovanských Slováků, o němž mluví Czambel. A tak by byla tato koncovka

³⁷⁾ Koncovka *-m* se ujala podle bezpříznakých sloves *mám, dám, vim (viem), jím*, u nichž je od původu.

nikoli důkazem pro jihoslovanský původ slovenštiny, nýbrž pro silný vliv češtiny na slovenštinu. Kdybychom předpokládali, že je slovenské *-m* starší než české a jihoslovanské, bylo by to svědectvím paralelního vývoje slovenštiny, češtiny, jihoslovánštiny a lužické srbštiny, vlastně i jihozápadních polských dialektů slezských, neboť i v nich je *-m* skoro u všech příznakových sloves. Ale není nejmenší příčiny předpokládati v slovenštině jinou chronologii než jinde v slovánštině a tedy i v češtině. Slovenština se odlišuje od češtiny nikoli principiálně, nýbrž jen v rozsahu koncovky *-m*, že ji totiž zavedla u všech sloves, nikoli jen u některých jako čeština. Tutéž dialektickou dvojitost v rozsahu naší koncovky pozorujeme i v polštině.

A tak slovenské *-m* nejen že negativně nesvědčí pro Czambela, nýbrž pozitivně ukazuje nebezpečné slabiny jeho theorie, neboť je ve skutečnosti jedním ze závažných důkazů společného vývoje slovenštiny a češtiny.

2. Conev podpírá svou domněnku mimo jiné tím, že je v slovenštině *a* nebo *ja* za praslovans. *ě*; svědčí prý to o široké výslovnosti hlásky *ě*, známé z dnešní bulharštiny i z jazyka církevněslovanského. Jde o slova, jako *bl'adý* (původně *blědz*, čes. *bledý*) || *bledý, Pavý, sňah* || *sneh* (ve výslovnosti *sňeh*).

Tuto změnu *ě* (nebo *e* z něho vzniklého) v *a* sledujeme však i v jiných nářečích českého jazyka; je na př. skoro všude nebo hojně rozšířeno *šlapati* (ze *slěpati*), *článek* (|| *člen*), *žlab* || *žleb*. V *a* se mění také *e* původní nebo za *jery*. Tak v jihočeských nářečích se vyslovuje *řčala, řablo* (< *hřeblo*), *žabro, pšano, čalo, láchky* (příslovce k *lehký*, jako je na př. *česky* k *český*; jinde je v češtině *lehce* nebo *lehko*) atpod. Slova *jahla, jazero* mají *a* za *e* i v jiných nářečích. Sem hledí i slovens. *fan* a *lahký* s *a* za *e* z *jeru*. Paralely z jiných nářečí svědčí, že změna *ě*; *e* v *a* není slovenská zvláštnost; a nelze-li tuto změnu pokládati za jugoslavismus na př. pro nářečí jihočeské, není toho potřeba ani pro slovenštinu.

Není to však ani možné, jak ukazuje gemerština. V ní je *a* nejčastěji ze všech slovenských nářečí, ale jen v slabikách původně dlouhých; na př.: *mjašok* (z *miešokz* = *míšek*); *vjam*, *vjaš* . . . (z *viem* . . . = *vim*); *rozumjaš* (z *-ieš* = *rozumíš*); *jam*, *jaš* . . . (mimo po *j* se psává *ia*: *miašok* atd.). V slabikách krátkých je *e*: *mech* (= *měch*), *vedel* (= *věděl*), *rozumejú* (= *-umějí*), *jedz* (= *jez*). Touž dvojítoš sledujeme i tam, kde jde o původní *e* a *é*; na př.: *všeš* || *vjaš* (= *vésti*); *pešeš* (= *pečeš*) || *pjaš* (= *peci*). Tu nemohlo *ja* vzniknouti přímo z *é*, protože bychom nepochopili *j*. Byl tu tedy nejprve takový vývoj jako jinde v střední slovenštině, totiž, že se *é* změnilo v *ie* (*je*), jež se zkrátilo v *ie* (*je*), na př. spisovné *viest*, *piecť*, *mličko*, *chlieb* atp. Pak teprve vzniklo v gemerštině *ia* (*ja*), *mliako*, *viast* atpod. V *ie* se měnilo *é* i v staré češtině, na př. *řeci* > *řieci*, *chleb* > *chlieb* . . . (psává se *-ie-*), a to až od století 14. počínajíc. Z toho vyplývá, že i slovenské *viest*, *mličko* . . . vzniklo asi v téže době a že je *ia* ve *viast*, *mliako* atd. buď stejně staré jako české *ie* nebo pozdější nebo o něco starší, ale jistě nikoli už ze století 9. A současně nebo skoro současně vzniklo také *ja* (*ia*) za dlouhé *é* v slovech typu *miašok*.

Nesvědčí tedy naše případy pro Conevovu theorii, že byla slovenština v 9. stol. spíše jazyk jihoslovanský než západoslovanský, protože tehdy neměla jako bulharština široké *é*. Od bulharštiny se gemerská slovenština odlišuje i tím, že má *a* za *é*, *e* jen v bývalých dlouhých slabikách, nikoli také v krátkých. Naopak změna *é* v *ie*, po níž se teprve vyvinulo *a*, a některé případy připomenuté shora jsou přesvědčivým důkazem toho, že se slovenština vyvíjela stejně jako čeština.

3. Neprůkazné jsou i jiné jevy, jež uvedli Czambel a Conev pro své theorie o jihoslovanském původu slovenštiny; proto, že ani tu nehledí náležitě tito jazykozpytci k okolnostem, jež jsou naopak svědectvím pro velmi blízkou příbuznost slovenštiny s češtinou.

24. Protože není možné viděti v slovenštině jazyk od původu jihoslovanský, zbývá jen mínění, že je slovenština jazykový útvar od prvního počátku západo-

slovanský, a to buď nářečí českého jazyka nebo samostatný jazyk vedle češtiny. Na tyto dvě otázky lze odpověděti jen rozbořen slovenštiny, jejích znaků.

1. Veliká řada slovenských zvláštností je pozdního původu; na př. nepřehlasované *a* (*duša*), *aj* (*daj*), *u* (*dušu*); nezúžené *ie* (*viera*); srovn. v § 19. Viděti jsme v § 23z, že je pozdní *ie* z *é* (*mličko*, *chlieb* . . .); v § 23i, že je tomu tak s I. os. jedn. čísla na *-m* (*vediem*, *nesiem* . . .). — Pozdní je rozdíl ve vývoji pračeského *ú* po nepalatálních souhláskách: slovenština je zachovala, na př. *lúka*, *múka*, *kút*, *súd*, *berú*, *nesú* . . ., v západních nářečích je za ně většinou *ou*, v hanáčtině pak *ó*. Stará čeština měla veskrze *ú* až do začátku století 14.; teprve kolem r. 1350 se vyskytá *au*, jež se dále změnilo v *ou*, v hanáčtině ještě v *ó*. — Rovněž pozdní je ten rozdíl, že má střední slovenština *uo* (psané *ó*) za pračeské *ó*, na př. *nôž*, *kôň*, *kól*, *môj* . . ., ostatní nářečí čes. jazyka většinou *ú* nebo zkrácením *u*, *nůž*, *kůň* atd. V staré češtině bylo až do sklonku století 13. *ó*, jež se ve 14. století začalo měniti v *uó* a *ú*. — Jen o něco starší je slovenské nerozlišování *r* a *ř* (*ryba* || *tri*, *remeň* . . .) proti dvojici *r* || *ř* v celé češtině (*ryba* || *trř*, *řemen* . . .), neboť *ř* se vyvinulo z *r* (vlastně z měkkého *r*) hlavně až v století 13.; takže asi do začátku století 12. měla i čeština zpravidla jen *r*. — V slovenštině mají mužská jména na *-a* v 2. pádě jednot. čísla koncovku *-u*: *sluha -sluhu*, *gazda - od našho gazdu*, *sudca - sudcu*, *Sloboda - Slobodu*. Tento tvar je sotva starší než ze století 14. a ujal se místo *-y* (*sluhy* . . .), jež je většinou do dneška.

V těchto a jiných jevech liší se slovenština od ostatních nářečí českého jazyka většinou tím, že zachovala starší vývojovou podobu (nepřehlasované *a* . . .). V tom nelze viděti svědectví toho, že je slovenština samostatný jazyk vedle češtiny, neboť celá čeština zachovávala ony hlásky dlouho ještě v době historické, takže se slovenština od ní tu do 13. století, tu do 14. atd. nelišila. Dobře to vystihl již Dobrovský, když v „Geschichte der böhmischen Sprache und älteren Literatur“ napsal toto: „Das Slovakische würde ohnehin, wenn man geringere Verschiedenheiten der

neuern Sprache weniger beachtete, mit dem Alt-böhmischen zu einer Mundart schmelzen.“ A veliký Slovák M. M. Hodža, když řekl, že jsou staročeské básně „téměř jednaké jazykově s naším nářečím.“ Nelze přece jazykový útvar, který se v tolika důležitých jevech shodoval až do pozdější historické doby s češtinou, nazvat samostatným jazykem vedle češtiny, nýbrž je nutné pokládati jej za část češtiny, za nářeční skupinu tvořící s nářečím v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jeden celek, zvaný jazyk český nebo československý.

Dále vidíme, že v tom pozdějším vývoji není slovenština osamocena, nýbrž že i některá česká nářečí šla touž cestou jako slovenština. Tak se zachovalo nepřehlasované *a* a *aj* ve větší části nářečí moravskoslovenského a v laštině; nepřehlasované *u* je nejen v těchto nářečích, nýbrž hojně také v hanáčtině. — Staré *ú* po nepalatálních souhláskách se zachovalo nejen v slovenštině (*múka, berú* . . .), nýbrž i v nářečí moravskoslovenském, lašském (kde se zkrátilo v *u*, *muka, beru* atp.), ba dosti hojně i v nářečí jihočeském.³⁸⁾

I slovenské změny původního stavu mají obdobu v češtině. Na př. *uo* za staré *ó* (*nuož, kuň . . .*) měla všechna nářečí, kde je dnes *ú* (*u*). — Staré *y* (*ryby, ty, my*) zaniklo a splynulo ve výslovnosti se starým *i* nejen v slovenštině, nýbrž i v Čechách, na západní Moravě, zčásti na Hané a na moravském Slovensku. — Za původní *šč* je *šl* (*púšťal, šťastný . . .*) nejen v slovenštině, nýbrž i v Čechách, z části na západní Moravě, ba i místy na Hané. — U jmen na *-a* je 2. pád jedn. čísla na *-u* nejen v slovenštině, nýbrž i místy na Hané; na př. Peka - *Peku*, Krópa - *Krópu* nebo *Krópo* (změnou *u* v *o*), od Pavla *Svobodo* atp.

2. Všechny tyto a jiné jevy ukazují zcela zřetelně, jak slovenština souvisí velmi blízce s češtinou, jak dobře

³⁸⁾ Tu je dnes nejčastěji *ou*, ale v 1. polovici stol. 19. bylo v chodštině veskrze *ú*. I část hanáckého nářečí, t. zv. čuháčtina, má *ú*, ale to není staré *ú*, nýbrž se vyvinulo z *ou*, takže je to paralelní vývoj s *ó* za *ou* (*móka . . .*). Je možné, že i jihočes. *ú* vzniklo z *ou*.

zapadá do jejího vývoje. Nesmíme arciť srovnávat slovenštinu jen s dnešní spisovnou češtinou, protože je to jen jedno nářečí, v své dnešní podobě zčásti umělé, a protože v starších dobách, jak víme z dřívějších výkladů, mnohé rozdíly mezi slovenštinou a češtinou nebyly. Slovenské *duša, dušu* atd. je proti dnešnímu spisovnému českému *duše, duši* dosti veliká zvláštnost, ale její význam je podstatně jiný, hledíme-li k tomu, že i některá nářečí neslovenská zachovala *a* i *u* a že tyto hlásky mívala celá čeština. Nebo slovenské nerozlišování *r* a *ř* se zdá hlubokým rozdílem od češtiny, pokud si neuvědomíme, že čeština má *ř* vedle *r* hlavně až od století 13.

A na druhé straně nesmíme srovnávat s češtinou jen spisovnou slovenštinu, t. j. jedno nářečí, nýbrž slovenštinu jako souhrn všech nářečí západních, středních a východních. Tak pozorujeme, že proti střední slovenštině s nezúženým *ie* (*viera, miera . . .*) má západní slovenština *i* (*vira, mira . . .*) jako skoro celá čeština; že proti středoslovenskému *uo* (*ó*) z *ó* (*kôň, môj . . .*) je západoslovenské *ü* (*küň, müj*) jako v češtině; — že se místy v Gemeru a v Novohradě změnilo *y* v *e* (*rebe, me . . .*) jako v hanáčtině, a *ý* v *ej* (*dobrej . . .*) jako v celých Čechách, na západní Moravě a v hanáčtině, kde dále přešlo *ej* v *é* (*dobré* atd.). — Ani tak na pohled význačná slovenská zvláštnost, jako je výslovnost *d, t, ň* před původním a jerovým *e*, na př. *deň, tesat, nemám . . .* (píše se *de, te, ne*), není ve veliké části západního Slovenska; dobře to pochopíme, máme-li na mysli, že se *de, te, ne* vyvinulo až někdy po století 12., snad až v století 13.

Tyto a jiné jevy ukazují, že slovenština není jednotná, jako není čeština, a že se západní slovenská nářečí někdy více shodují s češtinou než střední. A tak tento dialektický vývoj slovenštiny dotvrzuje onu blízkou příbuznost a genetickou totožnost slovenštiny s češtinou.

25. Je několik starých rozdílů mezi češtinou a slovenštinou, hlavně *dz* za původní *dj*, skupení *rat-, lat-* za starší *ort-, olt-* a střídnice za jery (*z, s*).

1. Za praslovanské *dj* má čeština většinou *z*, slovenština *dz*; na př. *mezi* || slovens. *medzi*, *házet* || *hádzat*, *sázet* || *sádzat* atp. I čeština mívala v prvních dobách samostatného vývoje *dz*, ale někdy koncem 10. století a v 11. století bylo již *z*, buď v téměř rozsahu jako dnes nebo ve větším. Od té doby se tedy slovenština odlišuje od češtiny; ale nikoli ode všech jejích nářečí, neboť *dz* je vedle z hojně v moravské slovenštině a v laštině. Slovenské *dz* je tedy zvláštnost stará, ale nikoli prastará, a zvláštnost nikoli jen slovenská. Jde tedy zase o prvek, který nebyl češtině neznám v prvních dobách a který zachovala některá nářečí do dneška, t. j. jde o prvek povahy nářeční.

2. Slovenština má nezřídka *rat-*, *lat-* (= *ra*+souhlásku . . .) tam; kde má čeština *rot-*, *lot-*; na př. *raz* || čes. *roz*, *ražen* || čes. *rožen*, *rakytá* || čes. *rokyta* — *laket* || čes. *loket* (dialektic. *-et*), *lani* || *loni* atp. Tento rozdíl není však principiální, neboť i čeština má *rat-*, *lat-* a slovenština naopak *rot-*, *lot-*, t. j. obě jazykové skupiny mají to i ono, a to v řadě případů shodně; srovn. na př. čes. *rádlo* (dialektic. *radlo*); čes. *rataj* (= oráč, zastaralé) || slovens. *rataj*; čes. *ramě* (*rameno*) || *ramä* (*rameno*); čes. *lákat*, *lakomý*, *lačný* atp. || slovens. *lákat* . . .; čes. i slovens. *laň*; — čes. i slovens. *loď*, *rozchod*; čes. *roz-díl*, *roz-ílouci* || slovens. *roz-diel*, *roz-ílci* atp. Jde tedy jen o rozdíl kvantitativní, v rozsahu, že totiž má slovenština častěji *rat-*, *lat-* než čeština. Ale uvedené příklady jsou jen z většiny českých nářečí a ze spisovné slovenštiny. Hledíme-li ke všem nářečím českým i slovenským, vidíme, že bývá někdy i v češtině *rat-*, kde je má slovenština, a že jiná slovenská nářečí mívají jako čeština *rot-*, *lot-*, kde má spisovná slovenština *rat-*, *lat-*; na př.: valašské *ráztoka*; místní jméno moravské *Ráztoka* a české *Rasochy* (< *Raz-sochy*); — západoslovenské *rostnem* (= spisov. *rastiem*, čes. *rostu*), *v-láni* (< *lóni*, srovn. i moravs. *v-láni*); gemerské *loket*, *v-loni*; východoslovens. *Roztoky*, *vyrosli* (= spisov. *-rástli*, čes. *-rostli*) atp. Dále je třeba mít na mysli, že je někdy ve spisovné (i nářeční) slovenštině kolísání:

na př. *rakytá* || *rokyta*, *ražen* || *rožen*, *laket* || *loket*, *ra'a* || *rol'a* (= čes. *role* „pole“).

Tak je tedy při bližším ohledání kvantitativní rozdíl mezi češtinou a slovenštinou menší, než se zdá na první pohled, a je to jen rozdíl dialektický, neboť v podstatě se slovenština od češtiny neliší; má nejen *rat-*, *lat-*, nýbrž i *rot-*, *lot-* jako čeština a liší se od ní jen tím, že má první podobu častěji než čeština. Dialektická povaha tohoto rozdílu je patrná dále z toho, že mnohá slovenská nářečí mají *rat-*, *lat-* skoro nebo úplně v téměř rozsahu jako čeština.

3. Za bývalé jery má čeština nejčastěji střídnicí *e*, slovenština vedle něho hojně *o*, *a*; na př. *von* (= *ven* < *vnz*), *son*, *orol*, *vo* . . ., *mach* (= *mech* < *mchz*), *lan*. 2. pád. množ. čísla *maták* (= *matek*), *stovák* atpod. Tak je však jen místy v střední slovenštině, v nářečí z něhož vznikla spisovná slovenština. V některých středoslovenských nářečích je *o*, *a* celkem řídké, v západní a ve východní slovenštině je pak zpravidla *e*, na př. *ven*, *orel*, *len* atp. Dále je někdy kolísání ve spisovné slovenštině; je na př. 2. pád množ. č. *maták*, *stovák* i *matiek*, *stoviek* (*-iek* < *-ék*; čes. *matek* má krátké *-ek*); je jen *vajec*, *vážek* atd. Na druhé straně vidíme, že *o*, *a* není v češtině neznámo; srovn. na př. staročes. *tosnost*, 7. pád *hlasom* . . .; východočes. *zomřel*, *šouce* (= *ševce*); jihočeské *von* (= *ven*), chodské *vichar* (< *vichrz*);³⁹ jihočes. *lahky* (= *lehce*), v několika nářečích *jahla* atd.

Již tato okolnost dostačuje k tomu, abychom v slovenských střídnicích za jery viděli jen dialektický jev českého jazyka, nikoli svědectví úplně samostatného vývoje slovenštiny. Je tu důležitá ještě jedna okolnost: ta totiž, že jsou střídnicí *o*, *a* zčásti nepůvodní, t. j. že nevznikly přímo z jerů, nýbrž z *e* teprve později. Tak se vyvinulo *o* z *e* před retnicemi *b*, *p*, *v*, *m*, před *l* (tvrdým), *a* pak po měkkých souhláskách; na př. *pisomný*, *služovník*, *orol* . . ., *lan*, *lahký* atp. (*o e* > *a* viz v § 232).

³⁹) Naše *vichr* je novotvar podle *vichru* atd.; staročes. je *vicher*.

Tyto změny nastaly také v češtině, často v týchž slovech jako v slovenštině (jihočes. *lahky* = slovens. *lahký* . . .), a jsou přesvědčivým důkazem o stejném vývoji slovenštiny a češtiny.

26. 1. Slovanština se skládá z veliké řady menších útvarů, jednotek, jež nazýváme nářečí (podřečí, různorečí a pod.). Tato nářečí si seskupujeme ve větší celky, jímž říkáme jazyky, český, polský, ruský atd. A tyto jazyky dělíme dále na tři větší skupiny neboli větve, západní, jižní a východní. Za jeden jazyk pokládáme ta nářečí, která mají řadu společných znaků a která zpravidla tvoří i zeměpisný celek. Z výkladů v § 101 víme, že slovanské jazyky vznikly nenáhlým štěpením jazykového útvaru původně jednotného, t. zv. praslovanštiny. Geografické, státní a kulturní podmínky způsobily, že se některé části Praslovanů vyvíjely jazykově stejně nebo podobně, že přes všechny pozdější rozdíly ještě dnes pozorujeme blízkou příbuznost jejich mluvy. Jazykové rozdíly slovanské jsou většinou až z pozdějších dob, ale nezdá se, aby se pozoroval stejný nebo podobný vývoj u Slovanů geograficky i jinak od sebe oddělených. Tak na př. jazyky zvané jihoslovanské mají *trat*, *tlat* za původní *tort*, *tolt* (*borda* > *brada*, *kolsъ* > *klas* . . .). Tých vývoj však nastal i v českém (československém) jazyce, který se po jiných stránkách shoduje s jinými jazyky, zejména s polštinou. Nebo ze všech slovans. jazyků jediná polština zachovala do dneška nosové samohlásky *e* a *o*; po jiných stránkách se jazyky bez nosových samohlásek neshodují a naopak se polština jindy shoduje s některými z nich, hlavně s češtinou. Proto nelze při dělení slovanštiny na jazyky přihlížeti jen k jednomu nebo k několika málo znakům, nýbrž k řadě, k souboru znaků.

2. Chceme-li tedy odpověděti na otázku, jaké je postavení slovenštiny v rodině slovanských jazyků, musíme si především všimnouti řady důležitých jevů, v nichž se slovanské jazyky tu shodují, tu odlišují. Slovenštinu charakterisují hlavně tyto znaky: *c*, *dz* (za *kt*, *tj*, *dj*), na př. *pec* (< *pek-tb*), *vracat*, *medzi* (sr. v § 111 a 251), *trat*, *tlat* (za *tort*, *tolt*), na př. *brada*, *klas*;

zánik nosových samohlásek, na př. často z *često*, *kus* z *kosz*; změna *g* v *h* (*noha*, *hlava*); stálý přízvuk dílem na slabice první, dílem na předposlední; částečné zachování starých délek,⁴⁰⁾ na př. *práca*, *starší*, *dobry*. Tyto znaky jsou však charakteristické také pro češtinu.

Dále je třeba při řešení naší otázky přihlížeti k podstatě rozdílů mezi češtinou a slovenštinou. Z rozboru jich v § 24 a 25 jasně vyplývá, že jsou velmi mnohé slovenské zvláštnosti pozdního původu, t. j., že se slovenština většinou až do pozdní doby historické shodovala s češtinou a že tytéž zvláštnosti jako v slovenštině zastihujeme i v některých nářečích v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Tyto zvláštnosti nejsou tu arci tak rozšířeny a seskupeny jako na Slovensku, ale v různém rozsahu týchž jevů a v jejich nestejném seskupení záleží právě dialektický vývoj.

Z toho plyne zcela nepochybně, že je slovenština jazykový útvar geneticky, od původu a také v svém vývoji totožný s češtinou, část celku, jež nazýváme jazyk český nebo československý, neboli že je nářečí, nářeční skupina českého, československého jazyka.

Nebylo by tedy správné vytrhovati některé slovenské znaky a jen podle nich řešiti otázku, zda je slovenština samostatný jazyk západoslovanský vedle češtiny, polštiny a lužičtiny či nářeční skupina českého jazyka. Tak na př. častější slovenské *rat*-, *lat*- (§ 252) samo o sobě se zdá rys jihoslovanský, ale soubor slovenských znaků svědčí zřetelně proti příbuznosti s jihoslovanštinou; tak *c*, *dz*, změna *g* v *h*, stálý přízvuk, západoslovanské změny *ie* v *i*, *ó* v *u*, výslovnost *de*, *te*, *ne* a *j*.⁴¹⁾ A nemůžeme se dovolávati ani nepochybných shod slovenštiny s jihoslovanštinou, na př. ztráty nosových samohlásek a skupin *trat*, *tlat*, protože se tu s jihoslo-

⁴⁰⁾ Ve východ. slovenštině jsou jen krátké samohlásky, ale to je stav velmi pozdní. Podobně je tomu v laštině na území českého jazyka.

⁴¹⁾ A to bychom dále zapomínali na ten důležitý rozdíl, že má slovenština vedle *rat*-, *lat*- i hojně *rot*-, *lot*-, jihoslovanština však mimo v ojedinělých případech veskrze *rat*-, *lat*-.

vanštinou shoduje i čeština, v zániku nosových samohlásek i ruština.

3. Jazykový rozbor ukazuje, jak je slovenština spata vznikem i vývojem s češtinou, jak zapadá do jejího vývoje. To zřetelně vyplývá dále z té okolnosti, že se při nejstarších změnách nerýsuje slovenské území jako zvláštní jazyková oblast. Tak větší rozsah skupiny *rat-*, *lat-* než v češtině má jen střední Slovensko; západní a východní Slovensko se shoduje s nářečími v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ve vývoji skupin *tort*, *tolt* jde celé Slovensko touž cestou jako čeština. V zachování *dz* (z *dj*) se s celým Slovenskem shoduje částečně moravské Slovensko a Slezsko atd. Vidíme tedy, jak jazykový vývoj nezná hranice mezi Slovenskem a ostatními zeměmi našeho jazyka, jak přesahuje z jiných zemí na Slovensko nebo ze Slovenska do ostatních zemí, jak zabírá někdy jen část Slovenska právě tak, jako když se některé změny dějí jen na části nářečního území českého, moravského a slezského. Srovn. v § 212.⁴²⁾

Národní jednotota.

27. 1. Jazyková jednotota pračeská (§ 21) je nepochybným svědectvím tomu, že byla i pračeská jednotota národní a kulturní, neboť jazyk byl v starších dobách — a je tuším většinou i dnes — hlavním znakem národním. Ukazuje k tomu ta okolnost, že slovo „jazyk“ znamenalo nejen „řeč“, nýbrž i „národ“.

⁴²⁾ Proti výkladům o dialektické povaze slovenských charakteristických znaků mohlo by se namítati, že pojmy jazyk a nářečí nejsou objektivně ustáleny, že mezi nimi nejsou přesné hranice, že jsou relativní. To je sice pravda, ale na druhé straně je faktum, že jazykozpyt řešil otázku o poměru mezi jazykem a dialektem velmi často v konkrétních případech a že si tedy touto praxí stanovil dosti přesné hranice mezi těmito dvěma pojmy. Pro nás je velmi důležité řešení otázky, zda všechna nářečí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku patří k jednomu celku, tvoří-li jeden celek, jazyk či dva. Rozřešili jsme si tuto otázku podle jistých kritérií v tom smyslu, že tvoří jeden jazyk. Je zajisté správné, podle těchž kritérií řešiti také otázku o poměru slovenštiny k češtině. A takové řešení vede k výsledku, jež jsme shora poznali.

Tak čteme v staročeské legendě o seslání svatého Ducha, pocházející ze začátku století 14., že apoštolové „*všech jazykův řeči jmajú*“ (= řeči, dar řeči všech národů). V Dalimilově kronice, vzniklé o něco později, se praví toto: „*v sibirském* (= srbském) *jazyku jest země, jěšto Charváty jest jmě*“ (= v srbském národě, v srbské zemi).⁴³⁾ V bibli Kladrubské z 2. polovice 15. století čteme, že „*všeccka země* (byla) *jazyka jednoho* a řečí jedncstejných“.

Protože je slovenština nářečí čes. jazyka, protože vznikla z pračeštiny jako nářečí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, je nepochybné, že jsou Slováci od původu částí slovanského národa obývajícího v uvedených zemích a nazývaného národ český nebo československý.

2. O naší národní jednotě také v historických dobách svědčí nejen vývoj řeči, o němž byla řeč v předešlých paragrafech, nýbrž i národní a kmenové názvy.

Jménem *Čech*, *český*, v latinské podobě *Bohemus*, *bohemicus* označují se v historické době nejen obyvatelé Čech (nebo Čech, Moravy a Slezska) a jejich jazyk, nýbrž i obyvatelé Slovenska a jejich jazyk. První jasné svědectví o tom máme z počátku 17. století (z r. 1608) v uherském zákoníku, který nazývá Slováky „*Slavi seu Bohemi*“; Slavi = Slováci je název kmenový, Bohemi = Čechové pak národní. Uherský zákoník tedy praví, že jsou Slováci částí národa zvaného Čechové. V slovenské listině rovněž z počátku 17. století se nazývají slovanští obyvatelé krupinští „*Čechové nebo Slováci*“. Nebo r. 1694 vydali Slováci v Trnavě charvátský překlad bible a místo vydání označili „*vu Česke Ternave*“.

Jména Čech, český jsou od původu kmenová, t. j. vztahovala se na jeden kmen usedlý v středních Čechách, v pražském kraji; v nejstarších historických zprávách se tyto názvy vztahují už na všechny kmeny usedlé v Čechách, i na Doudleby, Charváty, Pšovany,

⁴³⁾ Název obyvatelský má tu význam místní, jako když říkáme: byl jsem v Uhřích, v Němcích atpod.

Lučany a j., t. j. staly se širšími jmény kmenovými. A již ze začátku století 17. máme shora uvedená svědectví, že měly naše názvy význam národní (= *Čechoslovák, československý*), neboť se vztahovaly i na Slováky. To je pak důležitý projev vědomí o národní jednotě Slováků s kmeny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

Jména *Slovák, slovenský* mají dnes význam kmenový, neboť se vztahují na slovanské obyvatelstvo na Slovensku a na část moravského obyvatelstva, zvaného moravští Slováci. Ale v starších dobách měla naše jména ve všech svých podobách⁴⁴⁾ též význam jako *Čech, český*, t. j. vztahovala se nejen na Slováky, nýbrž i na jiné kmeny československé anebo měla význam národní (= *Čechoslovák, československý*). Konečně znamenala totéž co *Slovan, slovanský*, t. j. byla názvy obecně slovanskými. Tak se v staročeské legendě o sv. Prokopu praví: „svatý Prokop jest slovenského rodu (= rodu), nedaleko ot Českého Broda“. Moravští páni psali r. 1415 Zikmundovi „o pohaně koruny české a slovenského jazyka“. Král Jiří psal r. 1468 polským poslům „v slovenském našem jazyku“. Slováček J. M. Hurban r. 1884 pravil, že Hus kázal „v řeči slovenské“. Jan Hasištejnský z Lobkovic píše v Putování k svatému hrobu, složeném na začátku 16. století, o městě Jadru toto: „Mluví v něm řecky a vlasky, ale větší díl (= větším dílem) slovensky. A vokolo téhož města ve vsech lidé sú všecko Slováci“. Ještě u Hurbana Vajanského a Hviezdoslava jsou Slováci totéž co Slované.

Tyto různé významy pochopíme, když si uvědomíme, že názvy *Slovák* a *slovenský* vzešly z téhož základu

⁴⁴⁾ *Slovák* je novější podoba za starší *Slověnin*, jako je *Pražák* za starší *Pražěnin* (množ. čís. -žěné, -žané, podle toho i *Pražan*). Ke *Slověnin* bylo mn. č. *Slověné, Slované*; odtud je i jedn. č. *Slovan*. Přídavné jméno bylo *slovenský* a *slověnský*, později *slovanský* (podle *Slovan, -ané*). Dvojice *Slovák, slovenský* || *Slověnin, Slovan, slovanský* jsou tedy od původu jen dvě hláskové a kmenové podoby jednoho slova. — Ke *Slovák* vzniklo i nové *slovácký*, dále *Slovácko* místo *Slovensko, Slovačka* m. *Slovenka*. Názvů *Slovácko, slovácký* se užívá o morav. Slovensku, ač tuším zbytečně. O vlastním Slovensku jich zpravidla neužíváme.

jako *Slovan* a *slovanský* (viz poznámku). Proto měly obě dvojice původně stejný význam, totiž „*Slovan, slovanský*“; označovaly nejprve všechny Slovany proti jiným národům, pak i jeden národ slovanský, československý, a to buď celý nebo jeho různé části, kmeny. Proto může býti sv. Prokop, narozený v Čechách, „slovenského rodu“, proto mohl kázati Hus „v slovenské řeči“, proto mohou býti jaderští Jihoslované „Slováci“ atp. Dnešní význam jmen *Slovák, slovenský* úzce kmenový, vztahující se jen na bývalé uherské Slovensko, ustálil se velmi pozdě, až ke konci století 19. I zeměpisné pojmenování *Slovensko*, vyskytující se po prvé r. 1786 u Dobrovského, mělo vedle dnešního významu také význam „*Slavonie*“, vyjadřovaný též podobou *Slovansko*.⁴⁵⁾

3. Vedle názvů *Čech, český* a *Slověnin, Slovan, Slovák, slovanský, slovenský* vyskytují se dnes v národním významě, jako označení pro celý národ v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, názvy *Čechoslovák* a *československý*. Tak Jandytova česká gramatika z r. 1704 má titul „*Grammatica linguae boemicae seu boemo-slavicae*“; boemo-slavicus = českoslovanský nebo česko-slovenský a má tedy kmenový význam „český“. Slováček Bajza rozlišuje r. 1813 a 1820 *Čechoslováky* a *Uhroslováky*; *Čechoslováci* jsou mu tedy slovanští obyvatelé *Čech, Moravy* a *Slezska*. M. M. Hodža měl r. 1833 řeč, v níž nazývá spisovnou češtinu „řeč československá“. V tomto smyslu se přídavného jména *československý* užívalo na Slovensku v 1. polovici 19. století velmi hojně. Zase vidíme, že *slovenský* nemá dnešní význam kmenový, nýbrž totéž co *slovanský* a proto se spojuje s *český* ve složeninu *československý* na bližší označení jedné ze slovanských řečí, totiž české. Teprve v dnešním pojetí se *slovenský* ve složenině *československý* vztahuje na Slováky a má tedy význam jen kmenový.

⁴⁵⁾ *Slovensko* a *Slovansko* jsou takové hláskové a kmenové dvojice jako *slovenský* a *-vanský*; srovn. předešlou poznámku. Je zajímavé, že se podoba *Slovansko* vyskytá — vedle podoby *-ensko* — do dneška na Moravě ve významu „*Slovensko*“.

4. Názvy, o nichž byla řeč, svědčí nepochybně tomu, že se cítilo krevní příbuzenství mezi všemi kmeny našeho národa, i mezi Slováky a ostatními kmeny, jak ukazuje i vnitřní sklad slovenštiny. Tvrdívalo-li se nebo tvrdívali-li se někdy ještě dnes, že jsou jména Slovák a slovenský výrazem zvláštního postavení slovenštiny a Slováků mezi slovanskými jazyky a národy, projevem jejich jazykové a národní odlišnosti od češtiny a od Čechů, svědčí historie těchto názvů nejen negativně proti tomu, nýbrž pozitivně o pravém opaku, o silném vědomí jazykové a národní jednoty s Čechy.

5. Je otázka, kterého z uvedených názvů máme dnes užívatí ve významu národním. Nelze užívatí jmen *Slovan*, *Slovák*, *slovenský*, *slovanský*, protože již od sklonku minulého století národní význam ztratila; *Slovan* a *slovanský* mají význam obecně slovanský = něm. Slave, slavisch, *Slovák* a *slovenský* pak význam jen kmenový = *Slovaque*, *slovakisch*.

Naše zákony mluví o národě *československém*, o *Čechoslovácích* a o *Československu*. Těchto názvů je třeba užívatí při všech projevech — písemných i ústních — povahy úřední. Ale vedle nich lze všude jinde, zejména ve vědě, užívatí v národním významu názvů *Čechové*, *český*, protože jsou to naše nejstarší názvy národní, protože se jich užívalo velmi hojně i v době nové a jsou posvěceny vynikajícími díly vědeckými, Vlčkovými „*Dějiny české literatury*“ a Gebauerovou „*Historickou mluvnici jazyka českého*“. Názvy československý atd. jsou beze vší pochyby zřetelné, ale vykládá-li jazykozpytec o českém jazyce a hledí-li také k slovenštině, je patrné, že užívá názvu český jazyk jako národního, že jej vztahuje nejen na mluvu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, nýbrž i na Slovensku.⁴⁶⁾

⁴⁶⁾ Nesprávné je „národ český a slovenský“, protože by toto spojení znamenalo, že jsou dva národové, jeden český a druhý slovenský. Ani výrazu „Čechové a Slováci“ nelze užívatí vždy místo Čechoslováci, t. j. v národním významu. Možný je tento výraz jen tehdy, když chceme zvláště výtknouti obě větve národní; na př.: Čechové (= slovanští obyvatelé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku) a Slováci jsou jeden národ.

28. 1. Až do sklonku století 18. měl náš národ jedinou spisovnou mluvu, českou, od původu nářečí středočeské, pražské. Na sklonku století 18. se dějí pokusy o vytvoření druhé spisovné mluvy, slovenské, ale jednak s úplným neúspěchem, jednak jen s úspěchem dočasným. V padesátých letech 19. století zakládají spisovnou slovenštinu L. Štúr, M. M. Hodža a J. M. Hurban, mluvnicky ji definitivně zpracovává M. Hattala a jejich dílo bylo časem obecně přijato.

Nesvědčí snad vytvoření spisovné mluvy slovenské o tom, že není slovenština nářečí českého jazyka, nýbrž od původu samostatný jazyk vedle češtiny? Nikoli, neboť vytvoření spisovné mluvy se nijak nedotýká otázky o poměru češtiny a slovenštiny. Když se někdy v 13. století ujalo středočeské, pražské nářečí jako spisovná mluva celého našeho národa, nezměnil se tím jeho genetický poměr k ostatním nářečím; zůstalo svým původem českým nářečím. Změnily se tím podmínky jeho dalšího vývoje; začalo se ho užívatí více než jiných nářečí, v literatuře krásné i odborné, v úředním jednání atd., t. j. stalo se dorozumívacím nářečím celého národa v kulturních věcech. To arci mělo vliv i na jeho vnitřní vývoj, na př. že se opožďovalo v přirozeném vývoji hláskovém, tvarovém a j., že se někdy vracelo k starším vývojovým fázím (srovn. na př. *y m. ej*) a že se obohacovalo ve svých výrazových prostředcích.

A podobně je tomu při slovenštině. Vytvořením samostatné mluvy spisovné nijak se nezměnil genetický a vývojový poměr slovenských živých nářečí k českému jazyku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, neboť vznik spisovné slovenštiny nepůsobil a nemohl působiti po této stránce na lidovou slovenštinu. Vliv spisovné mluvy na živý jazyk může záležeti jen v tom, že do něho přecházejí ze spisovné řeči jednotlivá slova, výrazy, obraty, že některá slova mohou nabývatí nových významů, významových odstínů nebo že někdy lidová mluva zaniká, hyne tím, že její příslušníci přejímají poněmáhlu nebo rázem spisovnou řeč. A nezměnil se ani genetický

ani vývojový vztah slovenštiny spisovné k češtině; je to od původu a vývojem až do polovice století 19. jedno z nářečí slovenských, středních, tím zůstává a zůstane. Změnilo se něco jiného, totiž další vývojové podmínky spisovné slovenštiny, souvisící ne s jejím vznikem a vývojem jako živé mluvy, nýbrž s jejími úkoly jako kulturního nářečí. Proto i kdyby se její podoba časem velmi změnila, nemělo by to význam pro naši otázku o poměru mezi češtinou a slovenštinou, neboť tu může jít jen o češtinu i slovenštinu jako souhrn živých nářečí a o spisovné mluvy jen potud, pokud se v nich zrcadlí přirozený vývoj jazykový. Změny spisovné mluvy, souvisící s její kulturní funkcí, jsou otázka zvláštní.

A nic neznamená pro otázku, jaký je poměr mezi češtinou, t. j. souhrnem českých nářečí, a mezi slovenštinou, ta okolnost, že spisovná slovenština bývá nazývána jazyk, spisovný jazyk slovenský. Jazykem označujeme spisovná nářečí pro jejich kulturní důležitost; mluvíme i o českém jazyce spisovném. Lze tedy říci, že máme dva spisovné jazyky, ale máme-li na mysli češtinu a slovenštinu jako souhrn nářečí, není správné označovat je za jazyky dva, protože jsou tak blízce příbuzné, že je lze pokládati jen za části, za nářeční skupiny jazyka jednoho, zvaného jazyk český nebo československý. Tu tedy rozumíme jazykem vyšší jednotku, než je nářečí nebo skupina nářečí.

2. Tvrzení, že je slovenština nářeční skupina téhož celku, jazyka, k němuž náleží i nářečí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, není nic jiného než vědecká formule opřená o jazyková fakta, o jejich rozbor. Bylo by zcela nesprávné vykládati je tak, že se označováním za nářečí slovenština snižuje. Nářečí mají pro vědu právě takový význam jako jazyky, neboť jazyk je souhrn nářečí, takže k poznání jazyka dospíváme teprve poznáváním nářečí. A co se týče slovenštiny, není nejmenší pochyby o její veliké důležitosti pro jazykozpyt proto, že jsme ji do nedávna nemohli studovati tak jako jiná nářečí československá.

A podobně by svědčilo o nepochopení vědecké pravdy, kdyby kdo spatřoval snižování spisovné slovenštiny v poznatku, že je svým původem nářečí českého jazyka. Tímto poznatkem se nepraví, že je spisovná slovenština nářečí spisovné češtiny, nýbrž že svým složením náleží k řadě těch nářečí, která pro velikou příbuznost nelze než označiti za jednotu, za celek, zvaný jazyk český nebo československý. Po této stránce je spisovná čeština právě tak nářečí jako spisovná slovenština. Je nepochybný rozdíl mezi nimi, týkající se jejich funkce jako mluvy spisovné, kulturní a vyplývající z té dějinné skutečnosti, že je spisovná čeština více než o půl tisíciletí starší než spisovná slovenština. Ale tvrzení, že je spisovná slovenština nářečí československého jazyka, nijak se netýče její funkce spisovné, nýbrž jen vystihuje poměr jejího složení hláskového atd. ke složení jiných nářečí.

29. Výklad o poměru mezi češtinou a slovenštinou bývá považován za řešení otázky, mají-li mít Slováci samostatnou spisovnou mluvu či nikoli, takže ten, kdo vidí v slovenštině nářeční skupinu československého jazyka, bývá pokládán za odpůrce spisovné slovenštiny. To není správné. Poměr mezi češtinou a slovenštinou je v podstatě otázka čistě vědecká, a to jazykozpytná; snažíme se na ni odpovědět především proto, že chceme znáti pravdu, právě tak, jako když řešíme otázku o postavení laštiny k češtině nebo kašubštiny k polštině atpod. Je to arcit jedna z mnohých vědeckých otázek, které mají význam nejen úzce vědecký, nýbrž obecně kulturní, národní. Opíral-li svého času Czambel návrh na kulturní odklonění Slováků od Čechů jazykovými důvody, nesprávnou teorií o jihoslovanském původu slovenštiny, a zneužíval-li se při podobných pokusech jazykové otázky ještě dnes, jistě nelze vědět vytýkati, že se s ní obírá a že hájíc vědeckou pravdu pomáhá všem těm, kdo se snaží utvořiti si správný obraz o předpokladech česko-slovenského poměru a konkrétně si jej vyřešiti.

Česko-slovenská otázka je po politickém převratě v r. 1918 mnohem složitější, než byla do něho, a rozumí

se samo sebou, že jazykový moment nemá žádný nebo skoro žádný význam při řešení otázek náboženských, hospodářských, sociálních a čistě politických. Nemalý význam má zato v otázkách kulturních, o něž hlavně šlo do převratu. Není pochyby o tom, že je jádrem česko-slovenského poměru po stránce kulturní otázka spisovné slovenštiny: zůstatí při ní či nikoli? A tu je třeba říci, že se mínění o slovenštině jako o nářeční skupině československého jazyka přeceňuje. Proto se mnohým zdálo a zdá, že stačí tvrditi opak, totiž že je slovenština samostatný jazyk vedle češtiny, aby dokázali právo Slováků na samostatnou mluvu spisovnou. Toto právo je nepochybné. Nemůže býti popřeno vědeckým poznatkem, že je slovenština nářeční skupina geneticky a vývojově totožná s nářečními v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale nemůže býti dokázáno tvrzením o samostatnosti slovenštiny jako jazyka vedle češtiny, tvrzením vědecky nesprávným. Nejde totiž o to, mají-li Slováci právo na samostatnou mluvu spisovnou či nikoli, nýbrž o to, jsou-li vhodné podmínky pro to, abychom měli dva spisovné jazyky.

Tu arcit' poznatek, že je slovenština jako souhrn nářečí velmi blízce příbuzná s češtinou, že s ní tvoří jeden jazyk, má nemalou důležitost, neboť jistě není absolutně nutná potřeba dvou spisovných jazyků, které jsou si tak blízké, že Slovák rozumí bez obtíží češtině a Čech slovenštině. Ale to nemůže býti hlavní důvod proti spisovné slovenštině. Více tu záleží na těch okolnostech, jež souvisí s blízkou příbuzností slovenštiny a češtiny, t. j. na tom nepochybném původním kulturním a národním společenství Slováků a Čechů, jež se projevuje nejen jazykovou příbuzností, nýbrž nepřehlednou řadou konkrétních jevů, snesených badateli v různých oborech, a společenstvím spisovného jazyka po více než půl tisíciletí. Historia magistra vítá a proto má věda, jazykozpyt, literární historie atd., povinnost podrobně ukázati na všechny stránky slovenského vývoje až do rozkolu, prozkoumati začátky rozkolu samého a poskytnouti tak spolehlivý

materiál ke správnému řešení dalšího poměru česko-slovenského v oboru kulturním.

To je úkol velmi těžký; je třeba při něm míti na mysli poučení z minulosti, vědou dobře připravené, a přihlížeti k dnešním poměrům proti předválečným velmi změněným a k dalším možnostem vývojem. Věda má povinnost ukázati na obtížnost naší otázky, zejména když se pozoruje, že se tato otázka ne všude správně chápe. Jsou principiální dvě možnosti: buď se vrátiti k jedné spisovné mluvě, k češtině, protože je starší a dobře přizpůsobena kulturním potřebám, anebo podržeti také spisovnou slovenštinu.⁴⁷⁾ V tomto druhém případě jsou možné dvě cesty: buď ponechati slovenštinu jen jako spisovný jazyk krásné literatury anebo jí užívati všude tam, kde je k tomu příležitost, tedy ve vědě, ve škole, v úřadech atd. Při řešení těchto otázek by bylo potřebí si uvědomiti, kam dospěl vývoj v době poválečné a jaké změny by bylo třeba provésti při tom neb onom principu. Zajisté největší opatrnost a rozvaha by byla nutná při principu ponechání slovenštiny jako spisovně mluvy v plném rozsahu, neboť pak by bylo potřebí nejen respektování „dějinné skutečnosti“ se strany české, nýbrž hlavně se strany slovenské činů, veliké práce. Spisovná slovenština by neměla smyslu, kdyby do ní nebyl ukládán bohatý a plný kulturní život, třebaš příbuzný s českým, ale přece jen samostatný, kdyby nenastal opravdový česko-slovenský rozkol kulturní, kdyby se Slováci kulturně neosamostatnili. Zdá se mi, že se po této stránce česko-slovenská otázka dobře a plně nechápe. Je-li spisovná slovenština v literatuře už více než jen stylistický a národopisný variant spisovné češtiny, více než na př.

⁴⁷⁾ Pomýšlivá se také na umělé spojení nebo uměle podporované splynutí obou jazyků spisovných. To by bylo možné, kdybychom byli v začátcích kulturního vývoje, ale dnes, po tisíciletém kulturním vývoji, sotva se toho lze odvážiti. A není ani oč státi, protože by z toho povstaly velmi těžké kulturní škody. Zůstanou-li obě spisovné formy vedle sebe, budou na sebe působiti, jedna snad více než druhá, ale tento vliv sotva bude tak silný, že by porušil původní ráz obou jazyků až do úplného splynutí; spíše by vedl k zániku jednoho z nich.

u nás hanáčtina O. Bystřiny a u Němců dolní němčina Fritze Reutera, je-li spisovná slovenština vyučovací a úředním jazykem, není možné zůstat v polovici cesty, nýbrž je nutno buď provést osamostatnění úplné, i kulturní, třeba v úzkém spojení s dosavadní kulturou jednotnou, ať ji nazveme českou či československou, buď jít zpět, ale ať důsledně. Nerozhodnost anebo úmyslné ponechávání otázky „volnému, přirozenému vývoji“, jež se dnes zdá mnohým nejlepším řešením, mohlo by způsobit právě Slovákům velmi mnoho škod kulturních, ve víru dnešních poměrů nepozorovaných, ale citelných v blízké budoucnosti. Při rozhodování pro cestu úplné odluky bylo by ať nutno zvážiti dobře všechny okolnosti mluvící proti ní a oceniti slovenské síly. Bylo by třeba přihlídnouti k tomu, že vytvořiti spisovnou mluvu vyhovující všem kulturním potřebám je úloha velmi nesnadná, nesnadnější, než se snad zdá, jak ukazuje zápas o spisovnou češtinu v době obrozenské, a dále i k tomu, že kulturní vývoj jde nyní tak rychlým krokem, že by i zastávky, jež by jistě vznikly vzděláváním slovenštiny pro stále rostoucí kulturní potřeby, mohly býti pro Slováky osudné. Dále je nutno si dáti otázku, je-li pro další kulturní vývoj slovenský vhodný, prospěšný přerušiti to více než půltisícileté kulturní společenství s Čechy, ba se nesmíme zaleknouti ani otázky, je-li úplný kulturní rozkol vůbec možný.

Věda má nejen právo, nýbrž i povinnost pokusiti se o řešení kulturních otázek a tedy i o řešení dalšího kulturního poměru česko-slovenského. Tato otázka, v své podstatě čistě vědecká, nabyla však u Slováků, jak je viděti ze mnohých projevů a fakt, nemalou měrou povahy citové. Při tomto pojetí je ať vědecké poznatky a závěry z nich často málo přesvědčují, ba někdy i dráždí, takže se nelze diviti tomu, že česká věda, uznávajíc spisovnou slovenštinu za „dějinnou skutečnost“, spokojuje se většinou jen se sbíráním poznatků, předpokladů pro řešení česko-slovenské kulturní otázky a řešení samo nechává Slovákům. Je-li ono citové pojetí správné a povede-li ke konečnému a zdravému rozřešení, ukáže budoucnost.

LITERATURA.

Jde jen o literaturu nejdůležitější a hlavně knižní, kde lze nalézt odkazy na další literaturu.

K hlavě I.

S. Feist, Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen, Berlin 1913.

O. Schrader, Die Indogermanen, 3. vydání (Wissenschaft und Bildung 77), Leipzig 1919.

O. Hujer, Úvod do dějin jazyka českého, 2. vydání, Praha 1924.

K hlavě II.

O. Hujer, Úvod...

M. Weingart, O pravlasti slovanské. Časopis Musea král. čes. 1915, 245 sl.

M. Vasmer, Die Urheimat der Slaven. Breslau 1926.

J. Czekanowski, Wstęp do historii Słowian (Lwowska biblioteka slawistyczna III), Lwów 1927.

M. Rudnicki v časopise Slavia occidentalis VIII, 515 a násl., 524 a násl.

J. Janko, O pravěku slovanském, Praha 1912 (Výbor lidových přednášek c. k. university v Praze, sv. 4/54). Velmi instruktivní.

L. Niederle, Život starých Slovanů, oddíl kulturní, Praha 1912 a násl.

K hlavě III.

L. Niederle, Slovanské starožitnosti III, Praha 1919.

A. Beer v Časopise Matice mor. XXXVIII, 386—387.

O. Svitavský v Časop. pro moder. filol. X, 277 sl.

B. Horák, Gallové v českých zemích, Brno 1923 (Spisy filosofické fakulty Masarykovy university č. 6).

K hlavě IV.

V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 2. vyd., Berlin 1913.

M. Weingart, O politických a sociálních složkách v starších dějinách spisovných jazyků slovanských, zvláště církevněslovanského, v Bidlově sborníku 1928, 157 a násl.

V. Vondrák, O původu Kijevských listů a Pražských zlomků a o bohemismech v starších církevněslovanských památkách vůbec, Praha 1904 (Nákladem Král. čes. společnosti nauk).

A. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde. Göteborg 1927.

K. Titz, Papež, pop; v časopise Bratislava IV, 143 a násl. — Týž, Sobota; tamtéž IV, 399 a násl. — Týž, Nejstarší vrstva českých slov církevních a kulturních; v časop. Slavia IX, 19 a násl.

S. Jvšič, Dosad nepoznati hrvatski glagolski prijevodi iz staročeskoga jezika; v časop. Slavia I, 38 a násl.

E. Klich, Polska terminologja chrześcijańska. Poznań 1927.

K hlavě V.

K. Titz, Ohlasy husitského válečnictví v Evropě. Praha 1922.

A. Brückner, Wplywy języków obcych na język polski. Encyklopedya polska II/III, Kraków 1915.

K hlavě VI.

F. Trávníček, K dialektickému vývoji čes. jazyka; ve spise Příspěvky k dějinám českého jazyka (Spisy filosof. fak. Masarykovy univ. č. 19, Brno 1927). — Týž, K ruským, jihoslovanským a polským prvkům v slovenštině, tamtéž. (Srovn. i v časop. Bratislava I, 512 a násl.) — Týž, O českém jazyce, Praha 1924, Lidová universita XI (o dialektickém vývoji čes. jazyka, o názvech pro něj a o poměru mezi slovenštinou a češtinou).

A. Pražák, Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu, Praha 1922 (Okna III). — Týž, Československý národ, Bratislava 1925 (Sbírka přednášek a rozprav extense univers. Komenského, sv. 10). — Týž, Češi a Slováci, Praha 1929 (Knihy pro každého, sv. 30).

V. Chaloupecký, Staré Slovensko (Spisy filosof. fakulty univ. Komenského 1923) 265 sl.

V. Ertl, Časové úvahy o naší mateřštině, Praha 1929, Sbírka přednášek a rozprav, řada I (v 1. kapitole o pokuse spojení obou spisovných jazyků).

A. Štefánek, Slovenská a československá otázka; v časop. Průdy VI.

M. Hodža, Československý rozkol, T. Sv. Martin 1920.

OBSAH.

	Str.
Úvod. 1. Nesprávné chápání jazykozpytu. 2. Význam jazykozpytu pro kulturní dějiny. 3. Metody, kterými se jazykozpyt dobírá kulturněhistorických poznatků	3
I. Jazyk a národ indoevropský.	
4. Indoevropský prajazyk. 5. Indoevropská kolébka a kultura. 6. Rozpadení indoevropské jednoty	9
II. Balto-slovanská a praslovanská jednoty.	
7. Společenství s Balty, jazykové i kulturní. 8. Praslovanská jednoty; svědectví o ní a doba jejího trvání. 9. Praslovanská kultura	15
III. Počátky samostatného vývoje našeho národa.	
10. Příklad našich předků do historických sídel. Styky s Kelty a s Germány. Otázka vývoje německví u nás. Jazyková jednoty	28
IV. Křesťanství.	
11. O jazyce, kterým apoštolové Cyril a Metoděj hlásali křesťanství. Proč mu naši předkové rozuměli. Tato mluva se stala spisovným jazykem u jižních a východních Slovanů. Česká účast při jejím tvoření.	
12. Síření křesťanství z Německa a z románských krajů. 13. Jak naši předkové prožívali nové kulturní období. 14. Český vliv na hlaholskou charvátskou literaturu. 15. Přijetí křesťanství Poláky od nás	31
V. Kulturní vlivy české v století 14., 15. a 16.	
16. Podmínky těchto vlivů. 17. Vliv husitského válečnictví v střední Evropě. 18. České vlivy na Poláky	43
VI. Česko-slovenská otázka.	
Vznik dnešních rozdílů nářečních: dnešní rozdíly hláskové jsou pozdního původu 19; podobně rozdíly tvaroslovné, syntaktické a slovníkové 20; postup nářečních změn 21.	

Postavení slovenštiny: různé výklady **22**; domněnka o jihoslovanském původu slovenštiny **23**; většina slovenských zvláštností je pozdního původu **24**; některé starší rozdíly mezi češtinou a slovenštinou **25**; shrnutí: slovenština je geneticky a vývojově nářečí českého jazyka **26**.

Národní jednota: původně jednotný jazyk (pračeština) svědčí o národní a kulturní jednotě česko-slovenské; ukazují na ni také názvy *český, slovenský* a j.; o dnešním národním názvu **27**.

Spisovná slovenština: these o dialektické povaze slovenštiny a spisovná slovenština **28**; význam této these pro česko-slovenskou otázku **29** . . . .

